

FÂNTÂNILE ȘI DREPTUL DE PATRONAT

Arcadie M. BODALE*

Abstract

During Middle Ages, building a place of prayer in the Romanian principalities was influenced by a legal mixture of the Byzantine builder right and the autochthonous custom known as “the patronage” in the Catholic world. This situation generated the right of the builder-proprietor to manage the assets of his monastery/church, to take back the properties he had given to it, to choose the hegumen or the parish priest, also to transmit or to sell it, by beneficence or sale. This assembly of legal norms grew into a control of not only the rights and obligations of those who built or renew a place of prayer, but also of all the deeds considered by people favourable to soul redemption: making and taking care of a fountain, making a bridge, building a large cross or even planting/grafting a tree away from home. Placing a fountain and a church under the same system of norms was possible due to the fact that these deeds had the same significance. In our traditional culture, churches and fountains were both considered *sacred places*, as building a place of prayer and making a fountain were both bringing the redemption of the builder’ soul. On their deathbeds, people used to ask their descendants to make what they had not managed to during their lives, especially a fountain and a bridge. The fact that the place to be chosen for such a remembrance fountain was the field and at crossroads is eloquent to the intention to be raised in places where people and animals needed the fountain the most. It was no coincidence that the fountains and some of the churches had the names of their builders. Another parallelism between the two types of buildings is that people building the fountain or the church had to be honest. For both churches and fountains, the building right was transferred to the descendants. Consequently, the descendants had the right to be indicated as *co-builders*, but also the obligation of taking care of them, otherwise they could lose them. This particular concern to the buildings made by ancestors originated also in the traditional belief that empty churches and abandoned fountains were places possessed by the devil. Nevertheless, the most important parallelism between building a church and raising a fountain consists in the fact that they could be sold by the builder or his descendants. Obviously, the quality of builder was lost, meaning the obligation to take care of them and, implicitly, the right to be indicated as builders. The builder obligations and rights – endless remembrance and the belief in soul redemption – were automatically assumed by the buyer, instead. This is the reason why we believe that, in most of the cases, builders sold only the property and not their ancestors’ builder right.

Keywords: fountain, church, act of building, patronage right, redemption, selling, custom.

Cuvinte cheie: fântână, biserică, act de ctitorire, drept de patronat, mântuire, vânzare, obiceiul pământului.

* Arhivele Naționale, Iași – România & Accademia di Romania in Roma.

Scurtă introducere

Potrivit unei norme juridice populare, în vechime, fiecare bărbat trebuia „să ridice o casă, să facă o fântână, să sădească un pom și să crească un copil”. Toate aceste îndatoriri, statornicite prin obiceiul pământului, aveau rolul de a determina capul familiei să asigure minimul confort pentru casa lui, cu scopul, evident, de a asigura trăinicia neamului său. Dintre aceste îndatoriri obștești, se pare că doar săpatul fântânilor (fântânițelor)¹ și săditul sau altoitul pomilor fructiferi erau considerate drept sfinte².

Chiar dacă sacralitatea fântânilor are rădăcini precreștine, Biserica a încercat să legitimeze sfințenia acestor creații umane prin intermediul propriei instituții, așa cum a „creștinat” și alte obiceiuri păgâne³. Astfel, Biserica a considerat izvoarele și fântânile doar locuri în care se produceau câteva minuni dumnezeiești, pe care le-a circumscris unor sărbători creștine. Prin acest demers, s-a ajuns ca puterile taumaturgice atribuite acestora în vremea păgânismului să fie explicate doar din perspectivă creștină.

¹ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970, p. 459.

² Cezar Bolliac arăta că în păduri se găsesc pomi fructiferi, ca meri, cireși, peri, piersici, pruni etc. „și nu rareori întâlnești, în mijlocul pădurilor, livezi cultivate și pline de fructe excelente, de tot felul”, căci „aceste livezi se datoresc evlaviei locuitorilor care cred că-și spală păcatele altoind fructe din cele mai bune, în pădurile cele mai întunecate”. „În 1848 un brav popă valah din satul Rucăr îmi povestea că dintotdeauna avusese obiceiul, la spovedanie, să nu dea alt canon credincioșilor decât acela de a altoi pomi de soi în pădure; adăuga că pentru greșeli mai mici, aceste canoane nu coborau sub 10 altoiri, iar pentru păcate grele mergeau până la sută. Fiecare credincios spovedindu-se de patru ori pe an, judecați la ce număr de altoiri putea să ducă acest sistem” [Cezar Bolliac, *Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie (Provinces danubiennes)*, Premier mémoire. Topographie de la Roumanie, Paris, Just Bouvier, 1856, apud Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I. *Confederații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 244]. De asemenea, în societatea românească tradițională se interzicea tăierea pomilor fructiferi pentru a se construi o casă pe acel loc. Semnificativ este și faptul că și astăzi se considera că dacă tai un pom fructifer, pentru a fi iertat trebuie să plantezi trei pomi în locul celui doborât, mai ales în cazul în care este vorba de tăierea unui nuc – informație oferită de la Paul Zup, arhivar la Arhivele Naționale din Iași (AN-Iași).

³ Spre exemplu, dacă în lumea păgână căminul familial era socotit sacru, Biserica l-a catalogat drept întinat, fiindcă aici se făceau păcatele trupești, aveau loc certuri, bătăi și, uneori, chiar omoruri. În acest context, clerul a reușit să convingă oamenii că acest spațiu putea fi purificat doar chemând preotul pentru a săvârși o sfeștanie de sfințire a casei.

De-a lungul istoriei. Practici și credințe

Cel dintâi exemplu în acest sens îl constituie izvorul Vitezda din Ierusalim, aflat lângă Poarta Oilor, în care se vindecau bolnavii după ce un înger tulbura apa în vremea Domnului Iisus Hristos⁴. Apoi, există o serie de legende ce au ca temă vindecările miraculoase de la Izvorul Tămăduirii de lângă Constantinopol⁵.

În prima jumătate a secolul al XV-lea, Iohann Schiltberger povestește că în orașul Thesalonic se găsește „locul îngropării Sfântului Dimitrie”, din mormântul căruia ar curge neconținut untdelemn, iar înlăuntrul bisericii care adăpostește acest mormânt „se vede o fântână, din care țâșnește apă în tot anul la ziua sfântului”⁶.

Amintim faptul că și în spațiul românesc există mărturii privitoare la izvoare făcătoare de minuni. Astfel, în 1632, franciscanul Paolo Bonici mărturisea că bătrânii din Siret i-ar fi povestit că în acest târg ar fi fost în vechime o Episcopie Catolică, a cărei biserică „avea o fântână făcătoare de minuni, în care cel ce se spăla într-o anumită zi a anului se însănătoșea de orice beteșug ar fi avut”⁷.

În aceeași vreme, Niccolò Barsi arată că în incinta mănăstirii dominicane din Siret „era o fântână în care oricine se spăla în noaptea Sfântului Ioan Botezătorul <adică în noaptea de Sânziene, 23 spre 24 iunie – n.n.> se vindeca de orice boală”, însă Ștefăniță Rareș „a dărâmat acea mănăstire și a gonit pe toți călugării împreună cu episcopul <lor> și de atunci încoace fântâna și-a pierdut acea putere minunată”; totuși, unii locuitori ai orașului i-au mărturisit „că dacă se spală acum în această fântână în acea noapte a Sfântului Ioan, măcar că nu-și recapătă vechea sănătate, ei simt totuși o mare ușurare”⁸.

În 1643, minoritul Bartolomeo Basseti povestea despre ruinele bisericii dominicane din Siret, lângă care se vede „o fântână unde

⁴ *Sfânta Evanghelie după Ioan*, 5, 1-7, în *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Cu aprobarea Sfântului Sinod, <București>, Societatea Biblică Interconfesională din România, 1988, p. 1210.

⁵ Cf. www.crestinortodox.ro/liturgica/sarbatorile (accesat la 12 noiembrie 2016).

⁶ Bogdan Petriceicu-Hajdeu, *Literatura Storiei. Johann Schiltberger și călătoriile sale în Răsărit*, în „Foaia de storiă română”, Iași, partea întâie, an I, 1859, nr. 4, p. 60.

⁷ *Călători străini despre Țările Române (Călători străini)*, vol. V. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 19.

⁸ *Ibidem*, p. 81.

s-au descoperit pe o bucată de pânză trei picături de sânge” și chiar dacă în acest târg nu mai sunt catolici, „acest loc este ținut în mare cinste chiar de către schismatici”⁹. Această legendă mai era crezută și la sfârșitul veacului al XIX-lea, căci Victor Prelicz arăta că „nu departe de mănăstirea dominicană, pe versantul de est al dealului, se găsește un izvor, la care veneau în fiecare an, în timpul octavei sărbătorii Trupului Domnului, numeroși pelerini, căutând să se vindece de boli de ochi”¹⁰. În Transilvania, un izvor ce fusese binecuvântat de Visarion Serai a fost căutat de oameni multă vreme după dispariția călugărului, căci îl socoteau „*tămăduitor de boli*”¹¹.

Pe lângă toate aceste mărturii, la români mai exista credința că toate fântânile aveau puteri miraculoase într-un anumit moment al anului. Astfel, „în ziua de Anul Nou, dis de noapte, femeile și fetele scot apă din fântână cu lumânare aprinsă la toarta cofei, turnându-și pe cap, pe piept, altele se spală cu totul la fântână: «Nu scot apă, dar scot jocul și norocul, cinstea și voia bună etc.» Și să spală tot farmecul ce li-a fost dat peste an”¹².

Poporul era convins că, prin puterea lui Dumnezeu, de Bobotează toate apele devin agheasmă timp de două săptămâni. Când eram copil, în zona Vicovelor se mai păstra încă obiceiul ca în Vinerea Seacă (Mare) toată familia să se spele, înainte de răsăritul soarelui, cu apă neînceptută la fântână, pentru ca trupul celui spălat să fie ferit de bube sau boli de piele tot timpul anului.

De asemenea, „când vin flăcării și fetele mari, la Paști, de la biserică, să se uite în fântână, ca să fie ca apa de frumoși tot anul”¹³. În plus, se consideră că prima apă scoasă din fântână este leucitoare, având aceeași putere ca și agheasma, motiv pentru care se împarte mai întâi la

⁹ *Ibidem*, p. 183.

¹⁰ Victor Prelicz, *Geschichte der Stadt Sereth und ihre Alterthümer (Istoria orașului Siret și antichitățile sale)*. Ediție bilingvă îngrijită de Bogdan Petru Nicolici. Traducere de Ioana Rostoș, Iași, Editura Tipo Moldova, 2011, p. 127.

¹¹ Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plaiianu, *Catolicism și Ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca, Casa de Editură Viața Creștină, 1994, p. 61.

¹² Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*. Ediție îngrijită de Victor Durnea. Introducere de Lucia Berdan, vol. I, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 108.

¹³ Aurel I. Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*. Ediție îngrijită și introducere de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 79.

cei bolnavi, apoi la cei sănătoși, ordinea fiind mai întâi copiii, apoi femeile și bărbații¹⁴. Apoi, prima apă din izvorul proaspăt descoperit în acea zi era strânsă de fântânari și dată babelor fermecătoare, care o foloseau în descântece și la lecuirea bolilor de ochi, deoarece despre această apă neîncepută se socotea că „prima oară vedea lumina zilei”¹⁵. Ba chiar, „uneori, și lutul scos de pe fundul fântânii era folosit în diferite practici terapeutice”¹⁶.

În sfârșit, pentru vindecarea de deochi, se stingeau cărbuni folosindu-se apă neîncepută de la un izvor, de la o fântână sau de la o apă curgătoare din apropiere, în timp ce alții credeau că mai de folos pentru aceasta erau stropii de apă adunați de la roata morii¹⁷. În același timp, fântâna cu apă neîncepută avea un rol important și în facerea vrăjilor¹⁸. Cum românii de altădată erau convinși că duhurile necurate pătrund în oameni prin intermediul băuturii, poporul sufla mai întâi apa pentru a o bea¹⁹.

Însă, alături de acest mod arhaic de alungare vrăjilor și a duhurilor rele, Biserica a încurajat ca lângă o fântână să se ridice și o cruce de piatră. Acesta era, în fapt, încă un mod de a creștina sacralitatea păgână a izvorului. Ca atare, treptat, crucile de piatră au ajuns să însoțească aproape orice izvor sau fântână curată, așa cum crucile de lemn și troițele marcau, de regulă, locul în care muriseră unii oameni²⁰.

¹⁴ Varvara Buzilă, *Fântânile în sistemul de valori al culturii populare*, în „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științe ale Naturii și Muzeologie, serie nouă, Chișinău, nr. 5 (18), 2006, p. 37-38.

¹⁵ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *Cultul fântânii și al izvoarelor în Basarabia*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași, nr. VII, 2007, p. 59.

¹⁶ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 38.

¹⁷ Aurel I. Candrea, *op. cit.*, p. 216 și 217.

¹⁸ Un descântec pentru o vrajă de dragoste cules din Iacobeni – Botoșani spune: „M-am mânecatu, m-am mânecatu,/ Duminică dimineață m-am sculatu./ Când toaca-ntâiu a tocatu./ Eu cofa-n mână am luat./ La fântână-am alergatu./ Apă limpede și curată am luat./ Față albă și frumoasă mi-am spălatu” (Elena Didia Odorica Sevastos, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, București, Tipografia Carol Göbl, 1889, p. 12).

¹⁹ Aurel I. Candrea, *op. cit.*, p. 157.

²⁰ Spre exemplu, Isidor Onciu povestește că a apucat în copilărie să vadă crucile care marcau locul în care își găsiseră sfârșitul sătenii din Frătăuți pe terenul mlăștinos dintre satul lor și Rădăuți [Isidor de Onciu, *Fondul religionariu gr. or. al Bucovinei. Substratul, formarea, dezvoltarea, administrarea și starea lui de față*, în „Candela”. Foaie bisericească-literară, Cernăuți, an X, nr. 1 (1 ianuarie), 1891, p. 12].

În același timp, obiceiul punerii unei cruci de piatră alături de o fântână făcută pe marginea drumului²¹ sau în curtea unei biserici²² a avut și un alt rol: acela de a scoate în evidență în fața celorlalți creștini că prin construirea aceluia puț sau amenajarea unui izvor s-a realizat un mic act ctitoricesc. Semnificativ este faptul că *doar facerea unei fântâni sau cișmele în curtea unui lăcaș de rugăciune* a rămas consemnată în izvoarele documentare ca un act de ctitorie, căci numai astfel de lucrări erau puse sub patronajul Bisericii. Astfel, această latură inedită a actului ctitoricesc este ilustrată de mai multe inscripții din zone ale județelor Argeș și Vâlcea²³. În schimb, semnificația săpatului și curățitului tuturor

²¹ Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848)* (Constantin Bălan, *Inscripții medievale. Argeș*). Introducere, indicații bibliografice, repertoriu cronologic, note explicative, anexe și indici de ~, București, Editura Academiei Române, 1994, p. 359, nr. 486; Constantin Bălan (coord.), Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)* (Constantin Bălan ș.a., *Inscripții medievale. Vâlcea*), București, Editura Academiei Române, 2005, p. 606, nr. III 916; Toader Hrib, *Cronica de la Arbore*. Ediția a II-a, completată. Îngrijitor de ediție: Florența Albu, Iași, Editura Junimea, 1972, p. 194-195.

²² În 1751, Sandu Bucșănescu mare clucer de arie, fiind ispravnic la zidirea Mănăstirii Sfântul Pantelimon „cu toată împrejmuirea ei”, a ridicat o cruce lângă fântâna acestui lăcaș „și au făcut și foșorul de deasupra crucii, pentru adăpostirea și odihna călătorilor și întru pomenirea dumisale” [*Inscripțiile medievale ale României*, vol. I. *Orașul București (1395-1800)*. Întocmit de Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965, p. 385, doc. nr. 394; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României* (N. Iorga, *Inscripții*). Adunate, adnotate și publicate de ~, vol. I, fasc. 1 (n-rele 1-764), București, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1905, p. 72-73, doc. nr. 154]. Ca atare, pe fântâna Mănăstirii Sfântul Pantelimon a fost scris în românește și grecește: „S-au făcut și fuișor, cu toate cele ce trebuie, dupe cum se vede, pentru odihna celor însetoșați și osteniți și vecinica pomenire a Mării Sale, fiind ispravnic dumnealui Sandul Bucșănescu. 1751” (N. Iorga, *Inscripții*, vol. I, fasc. I, p. 72, doc. nr. 153). Precizăm faptul că Mănăstirea Sfântul Pantelimon a fost ridicată în anul 1750 de către domnul Grigorie Ghica al II-lea, „în al dooa domnie a mării sale, unde și spital pentru bolnavi au așăzdat a fi, [...] ispravnic fiind Sandul Bucșănescu mare clucer de arie” (*Ibidem*, p. 70, doc. nr. 149).

²³ În acest sens, pisania aflată la „Cișmeaua cu Trei Șipote”, identificată ca fiind fântâna meșterului Manole de la Mănăstirea Curtea de Argeș, cuprinde versurile: „Cursul apei din fântână./ Când iaste rece și bună,/ La ea mult norod să adună/ Ca setea să-și potolească./ Inima să-și răcorească./ Vederea să-și veselească./ Și cine bea mulțămeste/ Și pre ctitori proslăvește./ Cu toții îi fericește;/ Și până când apa curge./ Pomenirea nu să stinge <s.n.>./ Ci și mai mult să adaoge./ Că curge cu-ndestulare./ Aceasta sfârșit nu are;/ Să ia să bea fieșcare./ Acest izvor era tănuit./ Din vechime negândit./ Până acum când s-au înnoit./ Făcându-să întâiu cercare./ Pentru gustul care-l

celorlalte fântâni, deși erau socotite de contemporani ca făcând parte din același registru, s-a pierdut treptat odată cu o bună parte din tradiția noastră populară de factură orală.

Deoarece se trăia într-o vreme dominată de foamete și superstiții, lumea era convinsă că toți cei care care-i ajutau să trăiască și să se apere de rele săvârșeau fapte plăcute lui Dumnezeu, așa încât îi tratau cu cinste și recunoștință. Dat fiind faptul că săpatul unei fântâni era o muncă extrem de periculoasă și, implicit, de scumpă, oamenii le purtau recunoștință veșnică celor care aveau puterea și bunătatea să le ofere apa de care orice ființă vie are atâta nevoie, aproape în același mod în care îi cinsteau și pe cei care le făcuseră biserica.

La fel erau văzuți și oamenii care ridicau un pod peste o apă, cei care înălțau o cruce sau o troiță pe marginea drumului sau sădeau ori altoiau un pom undeva pe un câmp, într-o pădure sau la o margine de cale. Toate aceste fapte erau percepute ca fiind plăcute în fața lui Dumnezeu și, pentru că se credea că ajută la mântuirea sufletului celui

are;/ Așa au și găsit cu cale,/ Că-ndată cum o au aflat,/ Într-acest loc o au mutat./ Bun lucru, cu adăvărat./ Prea sfinția sa stăpânul Iosif I-iul episcopu/ Cu Meletie iconomu./ Căci și aici s-au ostenit/ Și nu puțin au cheltuit,/ La cișmelele <cișmelele – n.n.> ce-au făcut./ Cum și alte lucruri multe,/ Cu mari cheltuieli făcute,/ Pre afară și în curte” (Constantin Bălan, *Inscripții medievale. Argeș*, p. 289, nr. IX 318). Apoi, pisania de la cișmeaua lui Filaret din Râmnicu Vâlcea arată: „+ *Cursul apei de fântână/ Cându va fi rece și bună/ Și setea o potolește/ Și vederea veselește/ Și până cându apa curge./ Pomenirea nu să stinge./ Ci tuturoru le vestește/ Și ctitorul proslăvește* <s.n.>. + S-au făcutu această fântână de priasfințitul episcop al Râmnicului, chiriu, chir Filaretu. 1784 septemvriă 1” (Constantin Bălan ș.a., *Inscripții medievale. Vâlcea*, p. 846, nr. XVI 1404). Într-o altă inscripție, din august 1694, de la Mănăstirea Armășești, situată în Cernișoara – Vâlcea, se spune că „*această fântână fiind făcută de bunul domn strămoșul domnii mele, Io Matei Basarab voievod, ce au fost oblăduitor Țării Românești și în câtăva samă de ani, încoace, stând stricată și închisă, dintru bun gândul inimiei domnii mele, Io Constandin Basarab voievod am voit de o am făcut de iznoavă, din temelie, ca să fie mult ajutoriu lăcuitorilor, în sfânta mănăstire și domnii mele pomeană în veci* <s.n.>, fiind egumen chir Varlaam ieromonah” (*Ibidem*, p. 145, nr. I 31). În sfârșit, pe o altă inscripție de la heleșteul Episcopiei Râmnicului este scris: „+ Această bună și lină fântână, ce [...]. Izvoarele adâncului spre mângâierea norodului, precum prorocul David strigă: «*Cei însetați mergeți la apă și beți și vă spălați păcatele, iar nu numai obrazul*» <s.n.>, au fost mai-nainte făcută de părintele Climentu, episcopul Râmnicului și dumnealor cămărași, leat 1748. *Și murind titorii, s-au prăpădit de tot fiind învvechită de ani 20. Acum, în zilele domnii sale, Io Mihai Șutu voievod, fiind episcop Râmnicului chir Filaret s-au învrednicitu acestu boier, chir Ene Băura căpitan sin Lațcarie Dumitrache, Dumitru* <s.n.>; aprilie 26, 7300 <1792>” (*Ibidem*, p. 854-855, nr. XX 1418).

care le săvârșea, poporul le-a socotit drept acte ctitoricești, chiar dacă, până acum, istoriografia noastră a considerat că actul de ctitorire este valabil numai pentru lăcașele de cult²⁴.

Semnificativ este faptul că dacă pentru ridicarea unei mănăstiri sau a unei biserici era nevoie de multă avere, pentru amenajarea izvoarelor, fântânilor și podurilor era necesară o cheltuială mult mai mică, însă și aceasta era destul de însemnată pentru un om de rând. În plus, în cazul acestor construcții, adeseori, ctitorul contribuia nu numai cu bani, dar și cu munca sa și a membrilor familiei sale. În schimb, înălțarea crucilor de piatră presupunea un efort financiar și mai mic, iar pomii fructiferi puteau fi puși de către oricine doar cu prețul unui efort fizic neînsemnat. Chiar dacă, aparent, toate aceste osteneli sunt disproporționate, strămoșii noștri erau convingși că în ochii Domnului ele aveau aceeași importanță, cele din urmă fiind asemuite cu banul văduvei dăruit visteriei Templului din Ierusalim.

În același timp, în spațiul românesc, în primele veacuri ale erei creștine, s-a născut un ansamblu de norme juridice care reglementau drepturile și obligațiile celor care ridicau sau înnoiau un lăcaș de rugăciune, săpau și îngrijeau o fântână, făceau un pod, înălțau o cruce ori sădeau un pom. Toate aceste norme sunt mult mai vechi decât canoanele Bisericii referitoare la actul de ctitorire și corespund, în fapt, obiceiului pământului, la a cărui origine stă dreptul roman și care este cunoscut în lumea catolică sub numele de patronat.

²⁴ Dimitrie Dan, *Patronatul în biserica ortodoxă din Bucovina*, în „Candela”, an XXII, 1903, p. 635-643, 710-718 și 787-796; Gheorghe Cronț, *Dreptul de ctitorire în Țara Românească. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din Evul Mediu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, tom IV, 1960, p. 77-116; Maria Magdalena Székely, *Femei-ctitor în Moldova medievală*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»” (AIIAI), Iași, vol. XXXII, 1995, p. 441-457; Adrian Andrei Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, passim; Maria Crăciun, „Semnificațiile ctitoririi în Moldova medievală. O istorie socială a religiei”, în vol. *Național și universal în istoria românilor*. Studii oferite Prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani. Redactor: Gheorghe Lazăr, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 137-174; Voica Maria Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Vremea, 2001, passim; Arcadie M. Bodale, „Actul de ctitorire din Moldova medievală între legislația bizantină, dreptul de patronat și obiceiul pământului”, în vol. *Patrimoniul național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*. Editori: Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache, Iași, Editura Junimea, 2009, p. 9-44.

Am observat această nuanță doar în momentul în care am început să aprofundăm *semnificațiile și evoluția actul ctitoricesc în spațiul românesc*. Astfel, pe măsură ce adânceam cercetarea acestui subiect, am constatat că, în Evul Mediu, ridicarea unei biserici sau a unei mănăstiri ortodoxe în Țările Române nu a fost reglementată – așa cum s-a crezut până acum – doar prin dreptul de ctitorie bizantin, ci a stat sub semnul unui amestec juridic, în care obiceiul pământului a fost extrem de puternic. Prin urmare, dreptul de ctitorie românesc se deosebește în mod semnificativ de cel bizantin, căci în tot Evul Mediu românii s-au folosit din plin de normele dreptului de patronat în reglementarea raporturilor dintre ctitori-patroni și familiile lor, pe de o parte, și ctitoria pe care aceștia o făceau.

Acest drept de patronat, deși cunoscut doar în lumea catolică, în cadrul căreia maghiarii au căutat chiar să și-l însușească prin folosirea noțiunii de „drept de patronat maghiar”, el *nu este altceva decât dreptul cutumiar de sorginte romană*, pe care Biserica l-a creștinat la început, iar mai apoi a urmărit să limiteze cât mai mult drepturile pe care laicii le aveau potrivit acestui sistem juridic. În contextul în care, din vechime, Biserica Ortodoxă a căutat să-și protejeze privilegiile, separându-le și extinzându-le pe seama laicilor, în veacul al XVIII-lea – profitând de instaurarea regimului fanariot – și-a intensificat politica de copiere și extindere a legislației canonice bizantine în spațiul românesc, cu scopul de a elimina treptat celelalte elemente juridice care îi îngrădeau înlesnirile la care aspira.

Fântâni și lăcașe de cult – multiple asemănări

Prin urmare, deși în domeniul actului ctitoricesc *românii au creat o sinteză cu totul originală între obiceiul pământului („dreptul de patronat”) și canoanele bizantine*, am remarcat cu surprindere faptul că aceasta a fost exclusă sistematic de la consemnarea sa în izvoarele scrise. A fost posibil acest lucru fiindcă Biserica deținea monopolul consemnării normelor juridice în această problemă, ceea ce a făcut ca această sinteză uluitoare să rămână, din păcate, necunoscută chiar și celor mai exigenți specialiști. Din fericire, pe măsură ce am început să reconstituim acest sistem juridic arhaic, am observat numeroase similitudini între facerea unui lăcaș de rugăciune, a unei fântâni, a unui pod sau a unei cruci/troițe și chiar cu sădirea/altoirea unui pom departe de casă.

În ceea ce privește fântânile, aceste asemănări au început să se lege și de câteva amintiri încă extrem de vii din copilărie. Astfel, ne-au rămas adânc întipărite în suflet povețele bunicii paterne referitoare la modul în care nepoții ei trebuiau să se raporteze la locurile socotite

sacre în mentalitatea populară românească²⁵, poveștile sale referitoare la facerea fântânilor noastre, blestemul pe care l-a aruncat asupra celui care ar fi îndrăznit să astupe fântâna pe care o făcuse în livada familiei cu mari sacrificii (sacrificii pe care doar o văduvă le putea înțelege!), dar și faptul că ultima dorință a unei vecine, atunci când și-a dat sufletul, a fost aceea de a bea apă din fântâna noastră. Peste toate aceste amintiri personale, am suprapus o serie de informații documentare și memorialistice dispartate referitoare la facerea fântânilor, care ne-au determinat să adâncim cazuistica acestor mici, dar însemnate, ctitorii.

Ca atare, am ajuns destul de repede să constatăm că între facerea unei fântâni și construirea unui lăcaș dumnezeiesc există *foarte multe asemănări*, ceea ce explică de ce ambele acte ctitoricești *au stat dintru început sub protecția aceluiași norme juridice*.

Astfel, pe lângă faptul că erau socotite *sfinte*²⁶, ambele construcții presupuneau *multă osteneală și cheltuială* din partea celor care le făceau, aceasta fiind *cea de-a doua mare asemănare* între cele două tipuri de ctitorii. Este drept, chiar dacă săpatul și ziditul unei fântâni erau mai puțin costisitoare decât facerea și înzestrarea unei biserici, aceste munci presupuneau niște cheltuieli însemnate, care nu erau la îndemâna oricui. Acest fapt nu trebuie să ne mire, căci uneltele erau rudimentare, lucrul pentru facerea ei presupunând adesea multe primejdii. Mai mult, munca la săparea unei fântâni era migăloasă și grea, costurile fiind destul de mari, așa încât doar oamenii cu o anumită stare își puteau permite asemenea cheltuieli.

Drept consecință, în vechime, doar domnul țării²⁷, arhieriei²⁸,

²⁵ Bunica mea paternă, Paraschiva Gr. Bodale, născută Cic (1902-1986), lângă care am crescut, adeseori ne povățuia, printre altele, să nu facem „tonoașă” <= pozne, prostioare – n.n.>, avertizându-ne asupra eventualelor consecințe: „Dacă scuipi în foc sau în fântână, faci bube la gura”; „să nu urinezi în foc sau lângă fântână că o să faci noaptea în pat”; „să nu calci mâncarea în picioare că ți-o ia Dumnezeu»” ș.a.

²⁶ Pentru sfințenia apei din fântâni, v. Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *op. cit.*, p. 41.

²⁷ Amintim fântâna din mijlocul țării de la Volovăț – Suceava, „unde este crucea și stâlpul lui Ștefan vodă” (Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița*. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare aprobat de Academia Română cu mai multe ilustrațiuni, București, Tipografia „Bucovina”, 1923, p. 224), iar la 4 km de Liteni – Suceava, Ștefan cel Mare ar fi ctitorit, conform tradiției, un pod de piatră și o fântână [V. Ciurea, *Călăuza județului Folticeni* (cu 35 de ilustrațiuni), Folticeni, Editura Institutului de Arte Grafice „M. Saidman”, 1924, p. 56]. Același mare domn a făcut mai multe fântâni la Muntele Athos [Vlad Mishevca, Florin Marinescu, „Ștefan cel Mare și Muntele Athos. Contribuții”, în Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru (eds.), *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, Iași, Editura Alfa, 2003, p. 324]. Apoi, Petru Cercel „a pus să se facă cu

boierii²⁹ și, probabil, negustorii erau cei care aveau suficiente mijloace materiale pentru a face o fântână. În aceste condiții, ne putem închipui că fântânarii erau înstăriți față de oamenii de rând, mai ales că cei care lucrau pentru domnie se bucurau de scutiri de dări³⁰. Prin urmare, pentru a fi feriți de multele primejdii ce-i pândeau în timp ce săpau, făceau adesea milostenii bisericilor sau legau cărți religioase³¹.

mare osteneală și cheltuială, pe esplanadă, o fântână, aducând apa de la un izvor depărtat de oraș cu nu mai puțin de patru mile, trecând-o pe sub pământ prin niște gghiaburi groase din lemn de brad” [*Călători străini*, vol. III. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ion Totoiu, București, Editura Științifică, 1971, p. 12]. De asemenea, Grigore Ghica al II-lea „făcut-au și turnul mare pe poartă, în curtea domnească, și ceasornic mare, *așjiderea și 2 cișmele, fântâni aduse pe oale, cu multă cheltuială* <s.n.>, una dinaintea porții curții domnești și una dinaintea feredeului. *Așjidere, și feredeul l-au mai tocmit*” (Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție îngrijită, cu glosar, indice, și o introducere de Iorgu Iordan, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 341). De fapt, Andreas Wolf remarca că unui domni ai Moldovei de după 1564 „și-au câștigat un renume deosebit din faptul că au pus să se aducă apă în oraș <Iași – n.n.> cu ajutorul unor uluci de lemn și au făcut în diferite piețe ale orașului cișmele și havuzuri, desigur, nu pe banii lor, ci tot din punga bieților birnici care, sub o rubrică specială, trebuiau să dea câteva parale mai mult ca de obicei de fiecare gulden, până ieșea un prisos de optzeci-nouăzeci de pungi, din care zece sau șaisprăzece se întrebuintau la aducerea apei, iar restul era înghițit după obicei” [*Călători străini*, vol. X, partea a II-a. Îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, Editura Academiei Române, 2001, p. 1276].

²⁸ Arhimandritul Vartolomei Mazereanu, *Istorie pentru sfântă mănăstire Putna (1761)*, publicată de V. A. Urechia, *Inscripțiuni după manuscrise. Comunicări și note*, în „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Istorice, secțiunea a II-a, tom IX, 1886-1887, p. 63; Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1988, p. 89 și 140-141; Constantin Bălan, *Inscripții medievale. Argeș*, p. 289, nr. X 319.

²⁹ O inscripție de la sfârșitul secolului al XVI-lea, provenită de la fântâna curții banului Dobromir de la Runcu – Olt, glăsuiește astfel: „Jupan Dobromir mare ban și jupanița [...] luna iulie 15, în anul 7000” (Constantin Bălan ș.a., *Inscripții medievale. Vâlcea*, p. 852-853, nr. XX 1416).

³⁰ La 28 aprilie 1658, Grigorie Ghica scria dregătorilor, șoltuzilor și pârgarilor din târgul Huși „să lase în pace de podvoade, cai de olac și jold pe meșterii fântânarii de la fântâna domnească de acolo, care-și vor plăti dabila lor, nici vierii să nu-i supere, și nici dobitocul lor să nu fie luat pentru alți oameni” [*Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III (1653-1675). Întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Negulescu, Veronica Vasilescu și Cornelia Crivăț, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1968, p. 91, doc. nr. 331].

³¹ În acest sens, dăm un singur exemplu de pe o *Psaltire* (fără copertă) de la biserica Sfinții Voievozi Rufeni din Iași, unde, pe o filă adăugată la început, aflăm următoarea însemnare: „Această carti s-au legat al doile la anul 1835 și s-au dat pol sorocovăț.

Cu timpul însă, pe măsură ce meșteșugurile s-au dezvoltat, costurile facerii unei fântâni sau a unei cișmele au mai scăzut. Ca atare, orașenii bogați, diferiți lucrători specializați (morari, cârciumari, berari, fierari etc.)³² ce au putut aduna avere din meseria lor și sătenii foarte înstăriți au dobândit suficiente mijloace materiale pentru a-și face o fântână în curtea proprie³³. La aceștia se adăugau și bisericile parohiale, căci fântânile din curtea lor erau construite prin efortul întregii obști a satului.

Din păcate, foarte târziu au ajuns și familiile de oameni simpli și cei nevoiași să poată face o fântână, însă reușeau acest lucru numai dacă își uneau mai mulți munca și banii. Acesta este motivul pentru care astăzi se mai pot vedea, prin unele sate, fântâni făcute pe toloaca aflată între câteva case, pe care o folosesc și o îngrijesc câteva familii împreună.

Cea *de-a treia asemănare* o constituie faptul că, peste tot în spațiul românesc, oamenii considerau că *înălțarea unei biserici și săpatul unei fântâni aduceau mântuirea sufletului* („apa vieții”³⁴ celei veșnice³⁵). Din acest motiv, oamenii care ajutau fântânarii nu primeau plată, căci exista credința că nu numai ctitorul fântânii, ci și „cine

Petrachi cișmelianul” [I. Caproșu și E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de ~, vol. IV (1829-1859), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 111].

³² În orașul Suceava este amintită o fântână a berarului (Rudolf Gassauer, *Contribuțiuni la istoria Sucevei și a împrejurimei*, în „Anuarul Liceului Ortodox «Ștefan cel Mare»”, Suceava, 1925-1926, apud Eftimie Luca, *Dispozițiuni voievodale cu privire la folosirea fântânei de la vechea Mitropolie din Suceava, după «Index Zolkiewiensis»*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, anul XLV, 1969, nr. 1-2, p. 96).

³³ În 1584, Martin Gruneweg observa că satele aflate între Târgul de Floci și orașul Buzău erau pline de fântâni, iar într-unul dintre ele „fiecare casă are propria fântână cu găleată” [*Călători străini*, Supliment I. Îngrijit de Ștefan Andreescu (coord.), Marian Coman, Alexandru Ciocâltan, Ileana Căzan, Nagy Pienaru, Ovidiu Cristea, Tatiana Cojocaru, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 100].

³⁴ În stânga porții de intrare în Spitalul Sfântul Spiridon din Iași se află inscripția: „Io Gr. A. Ghica vv./ Fântâna lui Siloam, scâldătoarea lui Solomon./ Păreile <păraiele – n.n.> făcătorului de minuni Spiridon/ Izvorăscu sănătate într-a bolnavilor lăcașu./ Desfătare, viață tuturor în Iașu./ A<l> triile Grigorie Alecsandru Ghica dăruiește/ Și către toți de obște darul înmulțește./ Însetaților, vedeți să dobândiți *viața apelor* <sic! n.n.>./ Întru al doilea an al domniei sale; letu 1765 iulie 20” [N. Iorga, *Inscripții*, vol. II (cuprinzând 1079 n-re), București, Atelierele Grafice Socce & Comp., 1908, p. 155-156, doc. nr. XXIX].

³⁵ „Lumea e pentru mulți oameni o pustie a sufletului, dar există o fântână la care fiecare suflet își poate potoli setea. Mântuitorul zice: «Cel ce însetează, să vie la mine și să bea!» Aceasta e fântâna, și cei ce aduc sufletele ca să bea din apa ei vie, le fac cel mai mare bine. Fântâna aceasta nu seacă nicicând” (<f.a.>, *Sapă o fântână!*, în „Revista Teologică”. Organ pentru știință și viață bisericească, Sibiu, an VII, 1913, nr. 5, p. 167).

lucrează la ea va avea apă din ea pe lumea cealaltă”³⁶. Ca atare, s-au făcut fântâni și cișmele în toate regiunile locuite de români³⁷, chiar dacă apa din râurile și pâraiele Țărilor Române „este, de obicei, bună de băut, <iar> aceea a Dunării este puțin mai aspră, dar acceptabilă pentru sănătate”³⁸.

Drept urmare, așa cum, în cazul lăcașelor de rugăciune, sufletul ctitorului era pomenit de către slujitorii bisericii pe care acesta o ridicase, la fel era pomenit și cel care făcea o fântână de către toți cei care-și potoleau setea din apa ei³⁹, căci „din izvor adâncu este scoasă pre fața

³⁶ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *op. cit.*, p. 60.

³⁷ Astfel, în Țara Românească Friedrich Wilhelm von Bauer (Bawr) „observa că locuitorii pun o grijă deosebită la înfrumusețarea cișmelelor cu ape curgătoare; le înconjură cu ziduri, le dau nume vestite în toată țara și le înfrumusețează în toate chipurile. Dai de ele pe lângă orașe și sate, pe drumurile mari, precum și în alte locuri mai puțin umblate. Aceasta este o particularitate pe care n-o întâlnești decât în Turcia și în țările orientale” [*Călători străini*, vol. X, partea a I-a. Îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, Editura Academiei Române, 2000, p. 145]. Chiar dacă „și în câmpie <Țării Românești – n.n.> se găsească izvoare și fântâni cu apa foarte bună, dar îndeobște apa de fântâna e lăncedă, caldă și neplăcută la gust” (*Ibidem*, p. 492). Apoi, Francesco Grisellini arăta că românii din Banat, „spre folosul călătorilor, pentru ca aceștia și vitele lor să găsească pretutindeni apă, ei își fac o adevărată bucurie în a săpa fântâni de-a lungul șoselelor; ei ridică cruci care arată drumul călătorului, aleargă cu însuflețire când sunt chemați în ajutor și însoțesc pe călător distanțe lungi până ce acesta se află în siguranță” (*Ibidem*, p. 391). De asemenea, Lazzaro Spallanzani constata că în orașul Brașov se găseau fântâni „din belșug” (*Ibidem*, p. 770).

³⁸ *Ibidem*, p. 145. Doar Stephan Ignaz Raicevich remarcă că „în Moldova, apele bune de băut sunt mai rare și cea mai bună este a Prutului, atât pentru oameni, cât și pentru vite și se crede că e foarte sănătoasă; dar pentru a putea fi plăcută la folosire, trebuie lăsată să stea să se limpezească de firicelele de pământ, care o fac foarte tulbure” (*Ibidem*, p. 492).

³⁹ O pisanie de la Fântâna Gavat, aflată lângă matca Cotmenei, spune că „făcut-s-au această fântână de robii lui Dumnezeu Drăgușin, Călina, Nicolae, Ioan, Floarea, Costandin, Radu; Filaret egumenul sfintei mănăstiri Cotmeana; Macarie iconom sfintei mănăstiri Cotmeana. *Cursul apii din fântână./ Când va fi rece și bună/ Și setea o potolește/ Și pre ctitori pomenește./ Până ce apa va curge./ Pomenirea nu să stînge <s.n.>./* Leat 1832 septembrie 30” (Constantin Bălan, *Inscripții medievale. Argeș*, p. 114-115, nr. 29), iar o inscripție găsită la „Cișmeaua cu Trei Șipote” de la Mănăstirea Curtea de Argeș glăsuia în chip asemănător: „Această apă împede și lină./ Din firea ei răce și bună./ Vederii mult veselitoare./ Și setii potolitoare./ Din izvoarele adâncului/ S-au scos în fața pământului./ De Iosif smeritu episcopul/ Cu Meletie, bunu iconomul./ Ca cine va bea să mulțamească/ Și pre ei să-i pomenească./ Că pentru aceasta s-au îndemnat/ Și la-cestu loc bun o au mutat./ Unul, adecă dându cheltuiala./ Iar celalaltu puindu osteneala./ An[n]ul 1800” (*Ibidem*, p. 289, nr. X 319). O altă pisanie pusă la două cișmele din apropierea pârâului Valea Iașului, de lângă Mănăstirea Curtea de Argeș, arăta convingerea ctitorului lor: „Cine

*pământului*⁴⁰. De altfel, ctitorul unei fântâni rămânea veșnic în memoria colectivă prin însuși faptul – ilustrat atât în documente⁴¹, cât și prin numeroase exemple pe care le poate întâlni fiecare dintre noi și astăzi în

bea din această apă să pomenească, să vadă că din izvor adâncu este scoasă pre fața pământului” (*Ibidem*, p. 290, nr. X 319, nota *). De asemenea, o inscripție de la mijlocul secolului al XVIII-lea de pe piatra fântâni din incinta Casei Bogorodea din Râmești glăsuiește: „Pome(a)ni, Pătru” (Constantin Bălan ș.a., *Inscripții medievale. Vâlcea*, p. 523, nr. IV 768). Apoi, pe o cruce de piatră așezată lângă o fântână, pe partea stângă a drumului ce duce de la Igoiu la Alunu, a fost scris: „Cu ajutorul sfintei Troițe s-au ridicat această sfântă Cruce prin hramul Marelui Mucenic Dimitrie. Pomeniște Doamne: Dumitru, Stana, Costandin, Dumitru, Mariia, Barbu, Preda, Pătru, Păuna, Constandinu, Ion, Gheorghe iereu, Marica ereița, Gheorghe [...], Ștefan, Zanfira, Ion <s.n.>. 7325 <1816-1817 – n.n.>” (*Ibidem*, p. 606, nr. III 916). O altă inscripție, în armeană, de la Mănăstirea Hagigadar (în Bulai, Moara – Suceava), are următoarea traducere germană: „Dieser Brunnen ist als Andenken seitens des vom Keiser ausgezeichneten Freiherrn Baron Georg von Kapri und dessen Ehegattin Baronin Maria von Maracei 1793 (hergestellt worden)” (Dr. Eugen A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes – und Kirchengeschichte*, herausgegeben von..., I Teil: *Steinschriften mit 27 Textillustrationen*, Wien, In Selbstverlage, 1903, p. 160).

Această credință este consemnată și de Toader Hrib, care, la 16 mai 1969, nota: „Astăzi am văzut multe lucruri bune și frumoase, dar am văzut și lucruri rele, cele frumoase îți înveselesc sufletul, iar cele rele te amărăsc. Când am ieșit din sat <Arbore – n.n.> spre Clit, am văzut fântâna lui Cosma lui Ionică pustie, acoperită cu niște vreascuri ca să nu cadă cineva în ea. Unii țărani, ca și Cosma lui Ionică, poate cu o sută de ani în urmă, au făcut în capătul ogorului lor de lângă drum, câte o fântână; lângă ea au plantat un tei frumos, au mai adus lângă fântână o cruce de piatră, au mai înzestrat fântâna cu o trocuță de băut apă și cu un cârlig de scos apa cu cănița. *Veneau oamenii de la câmp, când lucrau, de la mari depărtări, și scoteau apă; multe cofițe de apă au dus de aice la ogorul unde lucrau toți; trecătorii, în timpul verii, se opreau aice, la fântână, de beau apă rece și curată și adăpau vitele. Pe întreg cuprinsul satului erau sute de asemenea fântâni, de unde muncitorul de pe ogor își potolea setea în timpul verii* <s.n.>. 80 % din aceste fântâni sunt astăzi pustiite, neîngrijite, iar muncitorului îi crapă buzele de arșița soarelui. De câte ori beam apă din asemenea fântâni, ne învăța tata să zicem *bogdaproste de sufletul cui au făcut-o* <s.n.>” (Toader Hrib, *op. cit.*, p. 194-195).

⁴⁰ Constantin Bălan, *Inscripții medievale. Argeș*, p. 290, nr. X 319, nota *.

⁴¹ Astfel, la 10 aprilie <1430-1431> sunt pomenite „fântâna Epurelui”, „fântâna lui Iliș” și „fântâna lui Gherman” [*Documenta Romaniae Historica, A. Moldova – DRH.A*, vol. I (1384-1448). Întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, p. 145, nr. 98]. Apoi, la 9 decembrie 1473 este amintită „fântâna lui Peperig” [Idem, vol. II (1449-1486). Întocmit de Leon Șimanschi, în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, p. 295, doc. nr. 196]. De asemenea, la 14 iulie 1803 este menționată fântâna lui Giurgiu Moian (AN-Iași, Colecția Documente, pachet MLXXVIII, doc. sub data 1803 iulie 14; cota veche: doc. nr. 408).

cercetările de teren⁴² – că aceasta era „botezată” după numele celui care a făcut-o. Dar nu numai fântânile luau numele ctitorului, ci și podurile făcute peste ape⁴³ și chiar pomii sădiți⁴⁴ pentru mântuirea sufletului.

În ceea ce privește semnificațiile acestor fapte bune, se credea că săpatul unei fântâni urma să-i răcorească sufletul ctitorului ei în Marea Trecere, datorită mai ales acelor „bogdaproști” spuse de fiecare om atunci când bea apă⁴⁵. Astfel, o informație de la începutul secolului al XIX-lea din Basarabia arăta că „românii sapă fântâni pentru ca pe cealaltă lume să aibă din ce bea, căci acolo n-au voie să bea din fântână străină, altfel fântâna se transformă imediat într-un monstru”⁴⁶, iar o alta din fostul județ Ialomița ne spune că acela care „face puț pe lumea asta are apă pe lumea cealaltă”⁴⁷. De altfel, una dintre credințele ancestrale ale românilor este aceea că „ceea ce dăruiești, dai de pomană pe lumea aceasta, vei beneficia pe lumea cealaltă”, concretizată în formula ritualică: „*Pe lumea asta ție. Pe lumea cealaltă sufletului (cutare)*”⁴⁸.

⁴² În satul meu natal (Bivolărie, orașul Vicovu de Sus – Suceava), un izvor ce este amenajat în locul numit Gropci, unde mulți vicoveni își făceau fânul, se numește Fântânița lui Beci. Ctitorul ei a trecut demult în uitare. Nici măcar numele de botez nu i se mai știe, dar a lăsat în urmă o fântâniță cu o apă cum alta nu-i și mai mulți urmași care îi duc mai departe porecla. *Dumnezeu să-l pomenească întru Împărăția Sa!* Alte fântâni care poartă numele ctitorului lor se găsesc din belșug în Basarabia (inf. Prof. univ. dr. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2015).

⁴³ Este cazul Podului Leloaiei (Iloaiei) de peste Bahlui, de lângă Iași sau al Podului Doamnei din județul Giurgiu, în jurul cărora s-au format, cu timpul, satele omonime.

⁴⁴ La 14 iulie 1803 era consemnată mărturia lui Andrieș Căzac, Lupu sânn Neculai, Ianoș Sarca, Andriaș Ghețe, Petre Giurgiu, Mihai Gălățanu, Martin Ținpu, Jimon Toma, Dumitrașco Mătei, Sandu Haidău, Ion Haidău, Andrieș condicar și Petre Giurgiuman, toți săteni din Călugăra și Satul Nou, ținutul Bacău, în care se arată că „*țințirumul unguresc din deal de priporul <= coastă abruptă, povârniș – n.n.> moșiei Moinești și de la vale de fântâna lui Giurgiu Moian și de un păr, este al strămoșului lor, Giurgiu Moian*” <s.n.>; egumenul Zaharia de la Mănăstirea Bistrița, „fără nici o dreptate, să acolisește de acel loc și-l face săliște lui Vâna Porc(u)” (AN-Iași, Colecția Documente, pachet MLXXVIII, doc. sub data 1803 iulie 14; cota veche: doc. nr. 408). În acest caz, este cert că Giurgiu Moian făcuse o fântână și sădise un păr lângă ea, ca omul care se oprea să bea apă să poată sta la umbră și să se odihnească sub păr chiar și atunci când acesta nu avea fructe.

⁴⁵ Constantin Bobulescu, *Dealul lui Păun*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gheorghe G. Mironescu. Cuvânt înainte de Prof. univ. dr. Ion I. Solcanu. Indice general de Dr. Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2012, p. 49.

⁴⁶ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁷ Romulus Bogdan Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2009 (ediție digitală în 2016), p. 238, s.v. *fântână*.

⁴⁸ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *op. cit.*, p. 43.

Mai mult chiar, peste tot în Moldova exista credința că cel care face sau repară o fântână își ispășește păcatele, că pentru a avea apă pe Cealaltă Lume trebuie să faci o fântână pe pământ și că „cine n-a făcut fântână pe lumea asta, va căra mereu apă pe lumea ceea(laltă)”⁴⁹. Chiar și flăcăii din aproape toate satele Basarabiei obișnuiau ca, pentru ispășirea păcatelor, din banii adunați de Crăciun și Anul Nou, să cumpere câteva odoare bisericești sau să contribuie la facerea unei fântâni⁵⁰.

Pentru ca sufletul să aibă cât mai mult folos, ilustrativ este și faptul că fântânile pentru pomenire se construiau acolo unde oamenii și animalele aveau mai mare nevoie de ele: în țarini și, mai ales, la marginea drumurilor⁵¹. Astfel, nu numai că numărul celor care își potoleau setea creștea în mod semnificativ, dar fântâna era la îndemâna tuturor celor care lucrau și a trecătorilor care nu aveau unde să bea apă în altă parte. Din acest motiv, adeseori găsim fântâni în hotar⁵², semn că erau făcute în marginea țărinilor, fânețelor și pășunilor dintre moșii, unde erau de un real folos locuitorilor din mai multor sate ce mergeau la lucru.

Prin urmare, osteneala ctitorilor nu numai că era foarte prețuită, căci acoperea o mare nevoie, dar și pomenirile celor care făcuseră fântâna erau mai dese. În plus, fiindcă drumeții își făceau popasurile lângă fântânile de la marginea drumurilor⁵³, ctitorii puneau nu numai o

⁴⁹ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 31.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (N. Iorga, *Studii și documente*), vol. VII. *Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea a III-a. *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 221, doc. nr. 58.

⁵² DRH.A, vol. I-II, *passim*; vol. III. Întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980, p. 251, doc. nr. 128; p. 282, doc. nr. 151; p. 402-403, doc. nr. 226; p. 441, doc. nr. 246; Dumitru Agache, *O localitate regăsită: „Overc[hel]ăuș”*, în AIIAI, an XXV, partea 1, 1988, p. 505, doc. nr. 2; Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, „Două documente de la Ștefan cel Mare și câteva informații despre boierii vremii sale”, în Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru (eds.), *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, p. 181.

⁵³ *Călători străini*, vol. I. Îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ion Totoiu, București, Editura Științifică, 1968, p. 385; vol. II. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ion Totoiu, București, Editura Științifică, 1970, p. 345; vol. V, p. 606; vol. VII. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 369; vol. VIII. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 317, 335; vol. IX. Îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 1997, p. 472; Supliment I, p. 90-113.

cruce lângă fântână, dar sădeau și un pom care să țină umbră⁵⁴ și să-i hrănească pe drumeți⁵⁵, iar, câteodată, făceau chiar și un foisor pentru adăpostirea și odihna călătorilor⁵⁶. Așadar, opinia potrivit căreia fântânile se făceau „lângă drum, la marile răscruci, aproape de biserici, în locurile unde vin mai mulți oameni, ca să fie un bun al tuturor”⁵⁷ trebuie ușor nuanțată, căci apa este a tuturor ființelor, oameni, animale și plante deopotrivă.

În *al patrulea rând*, așa cum bisericile erau ridicate și pentru pomenirea morților, la fel și *fântânile erau făcute pentru sufletele celor răposați*. Spre exemplu, pe o cruce de piatră așezată în satul Mușătești, pe partea stângă a șoselei ce traversează satul, s-a săpat inscripția: „Ridicatu-s-a această sfântă cruce întru cinstea și slava Domnului nostru Iisus Hristos și întru pohfala Sfântului Nicolae Ciudotvoreț de la Mira Lichiei, în zilele măriei sale, Io Costandin Basarab voievod, de robul lui Dumnezeu [...] Ion sin Alecsandru Șuță ot Vâlsănești. Și am făcut și această fântână de piatră, că i s-au tăiat și pădurea, de s-au deschis drumul, ca să-i fie de pomeană dumnealui, în vaci și părinților dumnealui <s.n.>; mai 1 dni, leat 7222 <1714>”⁵⁸.

Apoi, la începutul secolului al XX-lea, etnograful Polihronie Sârcu consemna că mulțimea fântânilor din Basarabia se datora și faptului că cei vii le construiau în amintirea celor morți⁵⁹. De asemenea, într-o scrisoare din 22 noiembrie 1818, poetul rus Ivan Aksakov, arăta că „pretutindeni îți sar în ochi fântâni [...]. Apele nu prea abundă în Basarabia, iar fântâna are în zonă o mare importanță. Adesea, în plină pustietate, poți să dai de o fântână *pe care moldoveanul a săpat-o în amintirea părinților sau a altor apropiați, pentru folosul trecătorilor* <s.n.>”⁶⁰.

Totuși, acest ansamblu de credințe străvechi privitoare la fântâni ctitorite întru pomenirea celor răposați trebuie înțeles, mai ales, în contextul ideii că unii oameni lăsau cu limbă de moarte ca urmașii lor să facă în numele lor ceea ce ei n-au reușit să împlinească în timpul vieții pentru a se mântui, în special o fântână cu apă de băut și un pod peste o apă.

⁵⁴ Toader Hrib, *op. cit.*, p. 194-195.

⁵⁵ Vezi supra, nota 44.

⁵⁶ Vezi supra, nota 22.

⁵⁷ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 30.

⁵⁸ Constantin Bălan, *Inscripții medievale. Argeș*, p. 359, nr. 486.

⁵⁹ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 31.

⁶⁰ Ivan Aksakov, *Scrisori din Basarabia*. Ediție îngrijită, prefatăată, tradusă și adnotată de Leonte Ivanov, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 62.

Astfel, la 25 septembrie 1760, Neculaiu, feciorul lui Anton unгурul, făcea un zăpis prin care dăruia fratelui său, Gheorghie, via pe care i-o lăsase mama sa. În schimb, Gheorghie trebuia să dea surorii lor, Catrina, o vacă cu vițel și să facă o fântână pe acea vie, fiindcă așa a lăsat cu limbă de moarte mama lor⁶¹. Ulterior, la 16 mai 1762, este făcut un nou zăpis de mărturie, prin care Nicolai blănar – fiul lui Anton unгур și al Anei –, soția sa Safta (fata vătafului Iosif de la Cotnari) și copiii lor, Catrina și Grigorie, arătau că au vândut a treia parte⁶² din cele două pogoane de vie de la Miroslava, ținutul Iași, pe moșia răposatului Costandin Rusăt vel vornic, fratelui mai mare al lui Nicolai blănar, Gheorghie abăgeriu și soției sale Irodia, drept 17 lei bani gata, vânzătorii fiind iertați și de 9 lei și un zlot, bani pe care trebuia să-i dea fratelui său pentru o vacă cu vițel și *pentru facerea unei fântâni* <s.n.>⁶³.

În același context, amintim și diata, întocmită la 11 septembrie 1833, a Ecaterinei Bontăș, „fiica lui Ștefan Roman și a soției sale Elena, fiica șătrărarului Filip Stavăr, ce am avut soț pe căpitanul Gavril Bontăș, cu care am trăit pâr la sfârșitul vieții sale și pâr la această vrastă a me, tot aici, în Ungurenii lui Roman, ținutul Hârlău”⁶⁴. Prin aceasta, Ecaterina îl împuternicea pe fiul ei Costache, „epitrop și clironom”, să vegheze ca nici unul din ceilalți copii ai săi să nu ia o parte mai mare decât aceea care i se cuvine din averea pe care le-o lasă moștenire, prilej cu care cerea epitropului diatei sale să-i „*facă o fântână și un pod. Și toate grijile să poarte sufletelor noastre, a tot neamul*” <s.n.>⁶⁵.

Probabil sub influența populației băștinașe, o credință similară aveau și turcii din Bugeac. Astfel, Niccolò Barsi arată că turcii de la Cetatea Albă „au făcut <pe marginea drumului ce ducea în oraș – n.n.> multe fântâni cu acoperișuri sprijinite de stâlpi, de unde scot zilnic în timpul verii apă proaspătă, pentru ca să poată călătorii să se răcorească

⁶¹ AN-Iași, Colecția Documente, pachet MLXXVIII, doc. sub data 1760 septembrie 25 (cota veche: doc. nr. 207).

⁶² După cum se poate observa, la moartea Anei, mama lor, acea vie a fost împărțită în mod egal între cei trei frați: Nicolai blănar, Gheorghie abăgeriu și Catrina.

⁶³ AN-Iași, Colecția Documente, pachet MLXXVIII, doc. sub data 1762 mai 16 (cota veche: doc. nr. 217).

⁶⁴ Astăzi este în județul Botoșani.

⁶⁵ AN-Iași, Fond Judecătoria ținutului Botoșani, tr. 126, op. 143, nr. 124. Documentul se află transcris la AN-Iași, Fond personal „Eugen D. Neculau”, dos. nr. 266, p. 236-245. Aducem, încă odată, mulțumirile noastre etnografului Marcel Lutic pentru semnarea acestui document.

și să se roage Dumnezeuului lor pe care-l mărturisesc ei (ca fiind unul și nu ca o Treime) pentru morții lor, ca să le dea pace și odihnă. Și deoarece apa este sărată, ei obișnuiesc de asemenea să ducă, de trei ori pe săptămână, apă în toate părțile orașului și o împart tuturor în numele lui Dumnezeu”⁶⁶.

În același timp, nu putem exclude nici posibilitatea ca acest obicei să-și aibă originea chiar în tradiția musulmană, căci „se spune că un ucenic de al lui Mohamed I-a întrebat odată pe acesta: «Prorocule, a murit mama mea, spune-mi ce bine să fac pentru sufletul ei?» Profetul i-a răspuns: «Sapă o fântână pentru sufletul ei și dă apă celor însetați». Ucenicul a săpat fântâna și a scris pe ea: «Fântâna aceasta este pentru sufletul mamei mele»”⁶⁷.

De asemenea, deoarece se credea că doar fântâna și biserica îi puteau oferi omului viață în lumea aceasta și în cea de dincolo, aceste construcții erau făcute în așa fel încât să dureze multă vreme⁶⁸, aceasta fiind a cincea asemănare pe care o semnalăm. Astfel, așa cum în cazul unei biserici sau mănăstiri pomenirea ctitorului trebuia să se facă atât „cât va sta sfânta mănăstire”⁶⁹, și în cazul unei fântâni se credea că „până cându apa curge./ Pomenirea nu să stinge”⁷⁰. Spre deosebire de

⁶⁶ *Călători străini*, vol. V, p. 86.

⁶⁷ <f.a.>, *Sapă o fântână!*, p. 167.

⁶⁸ „Casa o faci și o strici, da’ fântâna rămâne sute de ani, pentru neam de neam” (Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 36).

⁶⁹ Spre exemplu, la 6 aprilie 1615, Ștefan Tomșa al II-lea dăruia Mănăstirii Bisericiani satul Troița pe Cracău, cerându-le călugărilor „să aibă a face domniei mele mare pomenire din an în an [...] cât va sta sfânta mănăstire păzită de Dumnezeu <s.n.>” [*Documente privind istoria României, A. Moldova, veacul XVII, vol. III (1611-1615)*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954, p. 211-212, nr. 311]. Apoi, la 11 august 1643, Vasile Lupu dăruia Mănăstirii Milisevo din Serbia 13.000 de aspri și cerea „să ne scrie în sfântul mare pomelnic și în dumnezeiescul jertfelnic și să ne facă sfinte bdenii și paraclise și mare pomenire, din an în an, până când va dăinui acest hram <s.n.>” [*DRH.A.*, vol. XXVII (1643-1644)]. Întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 140-141, nr. 144]. V. și Petronel Zahariuc, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii* (în capitolul „Date noi despre legăturile Țărilor Române cu Epirul”), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 174-175, nr. 1.

⁷⁰ „Și cine bea mulțamește/ Și pre ctitori proslăvește,/ Cu toții îi fericește;/ Și până cându apa curge./ Pomenirea nu să stinge <s.n.>” (Constantin Bălan, *Inscripții medievale. Argeș*, p. 289, nr. IX 318) sau „Și până cându apa curge./ Pomenirea nu să stinge./ Ci tuturor le vestește/ Și ctitorul proslăvește <s.n.>” (Idem ș.a., *Inscripții medievale. Vâlcea*, p. 846, nr. XVI 1404).

acestea, orice casă era asemănată cu soarta omului⁷¹, ceea ce, în condițiile în care străbunii noștri au avut de înfruntat neconținute primejdii (calamități, foamete, jafuri, războaie, robie etc.), explică de ce aceștia s-au preocupat mult mai puțin de propriul confort și mai mult de îndatoririle de care erau convinși că le puteau aduce pomenirea și mântuirea sufletului după moarte: ridicarea unei biserici, săparea unei fântâni, construirea unui pod peste o apă, înălțarea unei cruci ori troițe sau sădirea/altoirea unui pom.

Așadar, o fântână era făcută din aceleași motive ca și înălțarea unui lăcaș de rugăciune: pentru mântuirea și pomenirea ctitorului ei, a părinților și urmașilor săi, în vreme ce construirea unui pod trebuia să-i înlesnească celui care l-a făcut trecerea vâmlor spre lumea cealaltă⁷². Cum puțini oameni aveau putere să facă un pod, pentru ca sufletul celui răposat să poată trece vâmile peste *Apa Sâmbetei*, la înmormântare se dădeau și, pe alocuri, încă se mai dau 9, 12 sau 24 de poduri (punți) sau vămi, fiecare dintre acestea fiind alcătuit dintr-un ștergar, un colac, o cană (pahar) și o lumânare⁷³. Prin așternerea ștergarului pe jos, în calea cortegiului funerar, pentru ca sicriul să treacă peste el după fiecare popas funebru⁷⁴, rudele mortului făceau un pod simbolic în locul celui răposat. Apoi, cei care înălțau o cruce sau o troiță pe marginea drumului o făceau pentru alungarea răului, mai ales că trecătorii se opreau din mers și se însemnau cu semnul crucii, uneori făcând și o scurtă închinăciune în dreptul ei.

În sfârșit, pomii sădiți sau altoiți departe de casă – undeva pe un câmp, într-o pădure sau la o margine de drum – oamenii erau convinși că aceștia îi vor ospăta pe calea cea lungă⁷⁵, căci din munca lor s-au hrănit făpturile lui Dumnezeu, indiferent dacă erau trecători flămânzi, păsările cerului sau jivinele pământului. Firește, cu timpul, multe dintre semnificațiile sacre ale tuturor acestor fapte bune s-au

⁷¹ „Casa-i ca omu’ [...] căci pământ este și în pământ se întoarce” (Paul Goma, *Din Calidor. O copilărie basarabeană*, București, Editura Albatros, 1990, p. 21). V. și Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 36.

⁷² Constantin Bobulescu, *op. cit.*, p. 49.

⁷³ Pentru acest ritual, v. Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *op. cit.*, p. 42-43.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁷⁵ Bunica mea paternă, Paraschiva Bodale, a lăsat cu limbă de moarte ca la picioarele mormântului ei să fie pus un pom, din care să ia fructe toți cei care vor trece pe lângă locul în care-și află odihna veșnică.

pierdut, acestea ajungând să fie privite astăzi aproape exclusiv prin prisma lor utilitară⁷⁶.

Cea *de-a șasea asemănare* între cele două tipuri de ctitorii o constituie faptul că, așa cum bisericile, icoanele și cărțile religioase nu puteau fi făcute *decât de cei aleși de Dumnezeu*, și fântânarul trebuia „să fie un om ideal atât în comunitatea sătească din care face parte, cât și în cele din împrejurimi, unde a construit fântâni [...]. Pretutindeni el era «un om cu frica lui Dumnezeu», «un om ales de Dumnezeu», curat în toate cele, gospodar și familist exemplar»⁷⁷. Prin urmare, toți acești ziditori, zugravi, copiiști și fântânari nu puteau fi decât oameni ce puteau fi luați oricând drept modele de urmat de către semenii lor. În același timp, și cei care suportau cheltuiala facerii unei biserici sau a unei fântâni trebuiau să fie oameni buni⁷⁸.

Apoi, o altă *asemănare*, a *șaptea*, atât în cazul bisericilor și mănăstirilor, cât și în cel al fântânilor, *dreptul de ctitorie asupra lor se transmitea urmașilor*⁷⁹ și celor care moșteneau moșia⁸⁰. Ca atare,

⁷⁶ S-a remarcat că „unele obiceiuri <ale moldovenilor – n.n.> *aduc folos obștii* <s.n.>. Spre exemplu, vrând să pomenească prin binefacere amintirea celui mort, dar neavând suficiente mijloace, folosesc în acest scop munca proprie. Construiesc poduri, sapă fântâni lângă drum etc.” (Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 31). În același context, „a face o fântână sau a o curăța *înseamnă o faptă bună*, un act cu valențe ceremoniale și consacratore, pentru că se și spune: «*Ca să ai pe lumea asta apă de băut* <s.n.>, iar pe cealaltă să-ți fie de pomană»” (Mihai Coman, *Mitologie populară românească*, vol. II. *Viețuitoarele văzduhului*, București, Editura Minerva, 1988, p. 83, apud Romulus Antonescu, *op. cit.*, p. 238, s.v. *fântână*).

⁷⁷ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 33; Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *op. cit.*, p. 60.

⁷⁸ Se crede că atunci când comanditarul unei fântâni nu este om de omenie, fântânarul lucrează greu: „Fântâna se dă <face> greu dacă oamenii sunt zgârçiți” (Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 34).

⁷⁹ În august 1694, Constantin Brâncoveanu a refăcut fântâna ce era „*stricată și închisă* <s.n.>” pe care o făcuse „*bnul domn strămoșul domniei mele, Io Matei Basarab voievod* <s.n.>” la Mănăstirea Armășești din județul Vâlcea (Constantin Bălan ș.a., *Inscripții medievale. Vâlcea*, p. 145, nr. I 31). În 1849, mergând la Constantinopol pentru investitură, Grigorie al X-lea Ghica, dăruia mitropolitului grec 10.000 de lei pentru repararea cișmelei construite de Vasile Lupu la Varna [Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849-1856)*, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 26].

⁸⁰ Spre exemplu, la 14 octombrie 1744, Grigorie Greceanul vel ban cumpără de la Vintilă o moșie situată la cca. 2 km de Târgoviște, pe care, aflând o „fântână bună, veache și mâncată în multă vreme pe moșie megieșească, a stătut nedreasă până acum [...], dumnealui s-au îndemnat de au dres și o au înnoit de precum să veade” (N. Iorga, *Inscripții*, vol. I, fasc. 1, p. 123, doc. nr. 257; Radu Gioglovan, Mihai Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dâmbovița*, vol. I. *Municipiul Târgoviște*, Muzeul Județean Dâmbovița, 1975, p. 219-220, nr. 557).

aceștia nu numai că aveau dreptul să fie pomeniți în calitate de *co-ctitori* ai acestor construcții, dar trebuiau să se îngrijească de ele⁸¹, pentru a nu se distruge și, în consecință, a se pierde dreptul lor și al strămoșilor lor la pomenire de către cei care se răcoreau cu apa aceluia izvor și se rugau lui Dumnezeu pentru mântuirea lor. Firește, la înnoirea unei fântâni un rol important îl avea, pe lângă acest drept de ctitorire, calitățile intrinseci ale apei dintr-înșea, căci cu cât apa era mai bună cu atât oamenii o căutau mai mult, așa încât ctitorii erau mai des pomeniți⁸².

Totuși, românii se îngrijeau de curățarea fântânilor nu numai fiindcă înnoitorul lor obținea aceleași drepturi de pomenire ca și ctitorul, ci și pentru că, asemenea bisericilor pustii, și fântânile părăsite erau percepute ca un loc stăpânit de diavol (avem aici ce-a de-a *opta asemănare*), motiv pentru care erau folosite de vrăjitoare pentru magia neagră⁸³. Este drept, fântânile se curățau⁸⁴ și se reparau⁸⁵, benevol sau în urma ispășirii unei pedepse⁸⁶, dar numai atunci când era vorba de degradarea lor naturală (colmatare, ruinare

⁸¹ Toader Hrib, *op. cit.*, p. 194-195. Astfel, fântâna trebuia să aibă mereu știubeiul și ciutura în bună stare, iar apa ei să fie mereu curată și bună la gust. Pentru aceasta, în Bucovina, se puneau în fântână unul-doi păstrăvi, deoarece se credea că acesta este cel mai curat pește și singurul care poate curăța fântâna de eventualele vietăți spurcate (moluște, viermișori, muște ș.a.) fără să lase miros în apă.

⁸² Astfel, la 14 octombrie 1744, Grigorie Greceanul vel ban recunoaște că a înnoit vechea fântână de pe moșia ce o cumpărase de la Vintilă „mai multu pentru că, fiind apă foarte bună și bând călătorii, să dea mulțumită lui Dumnezeu și să zică: «Dumnezeu să iarte sufletele ale celora ce au cheltuit de o au înnoit și ale lor ce den temelie o au făcut» <s.n.>; și o au zidit al doilea oară den temelie această fântână” (N. Iorga, *Inscripții*, vol. I, fasc. 1, p. 123, doc. nr. 257; Radu Gioglovan, Mihai Oproiu, *op. cit.*, p. 219-220, nr. 557).

⁸³ Aurel I. Candrea, *op. cit.*, p. 196.

⁸⁴ I. Caproșu și E. Chiaburu, *op. cit.*, vol. III (1796-1828), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 589.

⁸⁵ În *Index Zolkiewiensis* sunt trei documente referitoare la repararea fântânii Mitropoliei din Suceava: „Ioan vodă Vasilie pune la reparatu fontâna Mitropoliei din Suceava, văleto Iași, 7142 aprilie 30” (George Popovici, *Index Zolkiewiensis*, în „Candela”, an III, nr. 9, 1884, p. 541).

⁸⁶ Pe o *Psaltire*, o însemnare din 5 aprilie 1826 consemnează: „Să să știe de când au curățatu fântâna, la 1826 mart(ie) 20, al doile, pentru o bătaie ce am primit înainte Sfântului Teodor pentru obraznicii <s.n.>, care am îndrăznit de am suduit pe părinteli Necolai ot Sf(î)nt Teodor. 1826 aprilii 5, în ființa sfinții sale părintelui Vasile, cumnatului meu” (I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, vol. III, p. 589).

etc.) sau când cădeau ori erau aruncate într-înșa animale⁸⁷ sau diferite mizerii⁸⁸.

Dacă, însă, o fântână era spurcată prin aruncarea cadavrului unui om în puț, aceasta nu mai puteau fi curățată și trebuia astupată. Ca atare, o astfel de nelegiuire era socotită, alături de crimă, cea mai înfiorătoare fărădelege pe care o putea face cineva. De altfel, această faptă diabolică era o dovadă absolută a răutății umane, așa încât ea rămânea de neșters din memoria colectivă⁸⁹. Cu siguranță, poporul era convins că un om care putea face o asemenea mârșavie nu avea nici o șansă să se mântuiască, deoarece el însuși era întruchiparea răului⁹⁰.

Or, așa după cum am mai subliniat, în cultura noastră populară, asemenea bisericii, fântâna era socotită un loc sfânt, astfel că ea trebuia cinstită mereu⁹¹. Pentru aceasta, au fost elaborate anumite norme orale privind conduita socială referitoare la fântâni⁹². Firește, cel mai frecvent

⁸⁷ „Nu departe de Severin se spune că este o fântână țâșnitoare pe care locuitorii o numesc a Sfintei Cruci, a cărei apă – după cum am auzit de la mulți – biruie metehnele trupului; ea nu păstrează nimic spurcat în unda sa, iar hoiturile de animale moarte, care au fost aruncate înlăuntru pentru a o spurca, au fost puțin după aceea aruncate afară; iar noaptea se văd acolo nu știu ce făclii care ard. De aceea, chiar și turcii țin această fântână în mare cinste” (*Călători străini*, vol. I, p. 498).

⁸⁸ Am făcut o pozna când aveam vreo 12 ani, răsturnând găleata cu carne (care se ținea la rece) în fântână. Pentru a o curăța, tata a scos toată apa din fântână și a „pescuit” fiecare bucătică din carnea de gâscă ce ajunsese pe fundul fântâniei, muncind cam o săptămână pentru această trăsnăie a mea.

⁸⁹ Spre exemplu, tătarii au jefuit în vara anului 1574 Mănăstirea Neamț, unde „i-au tăiat pre toți câți i-au aflat în mănăstire și i-au aruncat într-o fântână aproape de biserica Sfântului Marelui Mucenic Gheorghie, unde și până acum se cunoaște locul fântânei” (Biblioteca Academiei Române, Andronic, *Istorie a mănăstirii Neamț*, manuscris românesc nr. 3529, f. 91-92v, apud T. Pamfile, V. G. Nicolau, *Însemnări cu privire la satul, moșia și biserica de la Strâmba, din comuna Puiești, județul Tutova*, extras din „Miron Costin”, Bârlad, an II, 1914, nr. 12, p. 8). Pentru astfel de fapte, v. și *Călători străini*, vol. X, partea a I-a, p. 468.

⁹⁰ Marele paharnic Ioniță Cândescu (1773-1774), în timpul războiului <1768-1774 – n.n.> „a pus cu de la sine putere să fie spânzurat de un copac un negustor, fără nici un motiv, și să fie înecat într-o fântână un alt om, din pură răutate <s.n.>” (*Călători străini*, vol. X, partea a I-a, p. 468).

⁹¹ Varvara Buzilă, *op. cit.*, p. 35.

⁹² Spre exemplu, „să nu scuipe nimeni în fântână că face albeață” (Aurel I. Candrea, *op. cit.*, p. 252). Amintim și o practică din Oltenia, acolo unde „copiii au obiceiul de scuipe în foc ori se joacă chiar cu focul. Mama, văzând că acest joc e periculos pentru micuții săi, îi admonestează cu asprime: «În lături copii! Fugiți și vă feriți de foc, că cine se joacă cu focul se udă noaptea în pat!» Și copilașul, ca să nu fie rușinat și să

mod de spurcare a unei fântâni era aruncarea unor farmece asupra ei⁹³, motiv pentru care oamenii suflau mai întâi peste apa scoasă înainte de a o bea, pentru ca duhurile necurate să nu pătrundă în trupul lor⁹⁴. Se pare că poporul accepta otrăvirea intenționată a fântânilor doar în cazul invaziilor, căci năvălitorii erau socotiți oameni răi, care ucideau, robeau și jefuiau ființe nevinovate, așa încât meritau – ca oricare alt ucigaș – să fie pedepsiți prin moarte.

Totuși, *cel mai important element comun între actul de ctitorire al fântânilor și cel al bisericilor* îl reprezintă faptul că ambele *puteau fi vândute de ctitorul lor sau de urmașii săi* (aceasta fiind a *noua asemănare*). Importanța acestei norme este esențială pentru a înțelege că, în spațiul românesc, aceste două feluri de construcții au stat de la început sub auspiciile obiceiului pământului, ce este cunoscut sub numele de „drept de patronat”.

Dacă, în cazul lăcașelor de cult de la noi existența acestor reglementări poate fi dovedită și de alte elemente (precum: dreptul ctitorului-patron de a administra averea mănăstirii/bisericii sale, de a-i înstrăina moșiile, de a-și alege egumenul sau preotul paroh pentru fundația sa ori de dreptul său de a lăsa moștenire sau de a-și înstrăina, prin vânzare sau danie, lăcașul pe care l-a ridicat), posibilitatea ca o fântână să poată fi vândută constituie singura mărturie că drepturile și

umblă cu cămașa udă și puturoasă, ascultă și se ferește de foc” (George Catană, *Din credințele poporului nostru*, în „Arhivele Olteniei”, Craiova, an IV, 1925, nr. 21-22, p. 447). Tot prin Oltenia „copiii au obiceiul de privesc în fântâni, ori aruncă cu pietre ori scui-pă în ea. De frică să nu cadă copiii în fântână, mama îi sperie zicându-le: «Fugiți copii de acolo, că vă trage moșul cu cârligul în fântână!» Și copiii, de frica moșului cu barbă lungă, cu genele mari și cârligul de fier, cum îl descrie mama lor, părăsesc fântâna și de multe ori credința aceasta îi scapă de mari pericole” (*Ibidem*).

⁹³ Astfel, se credea că atunci când se aruncă vraja aducătoare de boală într-o fântână, cel care bea apă se îmbolnăvește atât de tare încât nu poate fi vindecat și moare în chinuri grozave (Simion Florea Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903, p. 272 și urm., apud Aurel I. Candrea, *op. cit.*, p. 201). Iată câteva exemple de „borboase: frigare, cuțit, mătură, hârb, cap de cuc, sare, făină, cenușă, «lucruri spurcate» (urină, balegă, periburuiene (năvalnic), petece înodate, găteje încrucișate, oameni de ceară etc.”, asupra cărora babele, vrăjitoarele sau dușmanii au făcut, „cu ajutorul unor «meșteșuguri drăcești», făcături, farmece sau vrăji”. Aceste *borboase* „se pun în mâncarea sau băutura celui urmărit, în fântâni <s.n.> sau sunt aruncate în drumul lui”, așa încât „omul se umple de bube, devine schilod sau neom, înnebunește sau moare” (Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 472).

⁹⁴ Aurel I. Candrea, *op. cit.*, p. 157.

obligățiile ctitorului acestor construcții au fost reglementate de același obicei al pământului.

Istoricii noștri care s-au ocupat de actul de ctitorie au rămas cantonați în convingerea lui Gheorghe Cronț, care făcea o distincție între fundațiile medievale din spațiul extracarpatic și cel din Transilvania, susținând că în această provincie reglementarea fundațiilor „s-a sprijinit nu numai pe dreptul de ctitorie proprii Bisericii Ortodoxe, ci și pe unele principii, adoptate sub înrâurire apuseană, proprii așa-numitului drept de patronat”⁹⁵. Drept urmare, până acum nimeni n-a reușit să observe că *actul de ctitorire din întreg spațiul românesc era, de fapt, o sinteză între dreptul de patronat și canoanele bizantine*.

Chiar și apreciatul jurist a căzut în capcana propriei sale ipoteze, căci, neputându-și explica stăpânirea mirenilor asupra lăcașelor de cult, a considerat că „expresia «mănăstirile noastre» ce figurează în textul actelor trebuie înțeleasă în sensul că fundația respectivă era ctitoria fondatorului sau înzestrătorului, iar nu proprietatea sa”⁹⁶. Totuși, chiar dacă a încercat inițial să se opună ideii că în Evul Mediu mănăstirile puteau fi stăpânite de mireni, în cele din urmă Cronț s-a văzut nevoit să recunoască această realitate pentru mănăstirile boierești, căci documentele care amintesc de această practică sunt destul de clare, însă a minimalizat importanța fenomenului: „Se cunosc și cazuri când mănăstirile aflate pe moșiile boierești erau considerate proprietate boierească, dar sunt excepții în Țările Române”⁹⁷.

Pe de altă parte, Henri H. Stahl a observat că „ceea ce constituie un specific al vremii feudale” este faptul că orice „mănăstire sătească se afla în *patrimoniul boierului*”⁹⁸, așa încât aceste mănăstiri nu numai că erau vândute și cumpărate, dar puteau fi deținute uneori în cote părți „atunci când ceata de boieri stăpâni ai satului își împărțeau drepturile”⁹⁹. Din păcate, nici ilustrul sociolog nu a fost interesat să afle obârșia acestui drept, astfel că misterul a rămas intact până în 2009, când am început descifrarea lui¹⁰⁰.

⁹⁵ Gheorghe Cronț, *op. cit.*, p. 79.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 108.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Henri H. Stahl, *op. cit.*, vol. III. *Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965, p. 292.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 292, nota 2.

¹⁰⁰ Arcadie M. Bodale, *op. cit.*, p. 9-44. Aprofundarea continuă a subiectului a făcut ca studiul nostru să fie astăzi deja depășit, motiv pentru care pregătim o nouă versiune a acestuia.

Vânzarea dreptului de ctitorire – un mare păcat

În această privință se constată că bisericile de mir erau construite pe moșia stăpânului, așa încât puteau fi vândute de acesta ca bunuri patrimoniale proprii, individual¹⁰¹ sau odată cu celelalte acareturi de pe ocina sa (mori, case, pive, prisăci, livezi etc.)¹⁰². Mai mult chiar, sunt numeroase documente care atestă faptul că bisericile parohiale erau tratate drept bunuri patrimoniale, calitate în care ele puteau fi dăruite¹⁰³,

¹⁰¹ La 2 noiembrie 1803, „biserica de la Herța fusese vândută de Mihai Suțu, ctitorul ei, la niște armeni, ce vreau s-o vândă și ei la sultan-mezat. Biserica din Curu-Ceșmă <aflată lângă Constantinopol – n.n.> o răscumpără, dând 30.000 de lei” (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V. *Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea I, București, Stabilimentul Grafic „I. V. Socec”, 1903, p. 65, doc. nr. 296).

¹⁰² La 26 decembrie 1625, Necoară, Simion, Costin, Oprea, Antoniica, Anghilina și Măriica, feciorii Băseanului, vindeau lui Pană vistiernic „giumătate de sat de *Boțești*, partea de sus, cu vad de moară și cu beserică și cu clopotniți și cu curți și cu tot venitul <s.n.>, dereptu o sută și treidzeci ughi” [DRH.A, vol. XVIII (1623-1625). Întocmit de I. Caproșu și V. Constantinov, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 474, nr. 408]. V. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, partea I, p. 65, doc. nr. 296.

¹⁰³ DRH.A, vol. XXVIII (1645-1646). Întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 273, nr. 326. Semnificativ este un act din 5 aprilie 1663, prin care Toader din Turbătești, nepot de soră lui Marco, și Nastasia și Maria, fetele lui Gligorie și ale lui Gheorghie Duraleu, nepoatele de frate ale lui Marco, și cu a lor seminție, Gligorie și Dumitrașco și Vasilie, feciorii lui Iachim, strănepoții lui Marco, „au fost dat și dăruit cu toții o biserică <s.n.> lui Pascal Corlat, ce au fost cămăraș de lumini, care biserică a fost a unchiu-său, a lui Marco, în sat în Turbătești, și cu partea de ocină dintr-acei sat, partea unchiului său, lui Marco, din vatra satului și din țarină și din fânațu și din apă și din locu de heleșteu și cu prisacă în rediu și cu tot venitul. Și au făcut și zăpisele lor la mâna lui Pascal Corlat cămărașul. După aceia, ei văzând cum toate rudele lor și toate semințiile lor au dat și au dăruit cu toată voia lor și toate părțile lor de ocină câte au avut ei moșie și cumpărături la sfânta mănăstire din Dealul Mare, ce iaste în Codrul Iașilor. Pentru aceia, cu toții s-au sculat și s-au întrebat la domnia mea. Domnia mea am socotitu denpreună cu tot sfatul nostru și am dat rămas pre Pascal și s-au luat biserică și cu acea moșie și cu tot venitul, precum scrie mai sus. Și s-au luat și zăpisele de s-au rupt. Iar biserică cu altă ocină și moșie s-au dat pre mâna a cui au fost dăruit lui Corlat cămărașul. Iar răzășii ceia carii sântu scriși mai sus, iar cu toții s-au învoit și cu toată voia lor au dat și au dăruit toată partea lor, cu biserică cu tot și cu locu cu tot, precum scriem mai sus, aceea o au dăruit ei sfintei mănăstiri de la Dealul Mare să fie dreaptă ocină și danie cu tot venitul, neclintită, în veci” [AN-Iași – fost la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale București (DANIC-București), Colecția Manuscrise, <Condica Mitropoliei Moldovei de>, *Documentele moșiei Turbăteștii și Vocoteștii din ținutul Ieșii, proprietate a Sfintei Mitropolii, prescrișă în condica de față spre îndeplinirea art. 8 din Așezământul statornicit în anul 1844*, Ms. nr. 541, f. 24v-25v, doc. nr. 25 și f. 28v-29r, doc. nr. 26].

lăsate moștenire¹⁰⁴, vândute¹⁰⁵ sau, poate, chiar zălogite. Dat fiind faptul că atât biserica, cât și averea acesteia erau considerate bunuri patrimoniale, ele puteau fi vândute împreună¹⁰⁶ sau separat¹⁰⁷. O situație similară aveau și mănăstirile, care puteau fi dăruite¹⁰⁸ sau

¹⁰⁴ DRH.A, vol. II, p. 110, nr. 76.

¹⁰⁵ Vezi supra, nota 101; AN-Iași (fost la DANIC-București), Colecția Manuscrise, <Condica Asachi I>, Ms. nr. 628, f. 246r-v, doc. fără nr.

¹⁰⁶ Vezi supra, nota 102. La 25 mai 1726, Dănilă Giurgiuvanu și soția sa, Maria, fiica lui Gligorie Moțoc, vindeau lui Toader Pălade vel vistier satul Dăvideni, pe Moldova, în ținutul Neamțului, „tot hotarul, cu seliște cu tot, cu biserică de piatră, cu pivnițe de piatră, cu vaduri de moară, și cu locuri de prisăci, cu livezi și cu poieni de fânațe și cu tot locul și venitul, cu tot hotarul acestui sat” drept 500 lei, iar în actul de vânzare sunt iscăliți marturi „Gheorghe mitropolitul, și Constantin Costache hatman, și Iordache Cantacuzino vel ban, și Gavril Costache vel paharnic, și Sturze vel spătar, și Iordache Rosăt vel clucer, și Neculai biv vel sulger, și Toader Cantacuzino biv vel medelnicer și alți câțiva” [AN-Iași (fost la DANIC-București), Colecția Manuscrise, <Condica Asachi I>, Ms. nr. 628, f. 246r-v, doc. fără nr.]. De asemenea, la 2 noiembrie 1803, biserica de la Herța, ctitorită de domnul Mihai Suțu este vândută, după cum am mai menționat, de ctitorul ei unor armeni, care, la rândul lor, o vând la sultan-mezat bisericii din Curù-Ceșmè, pentru suma de 30.000 de lei (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, partea I, doc. nr. 296). Multe biserici erau vândute odată cu satul și în Transilvania [DRH.C, *Transilvania*, vol. X (1351-1355). Întocmit de Mihai Berza, Constantin Cihodaru, Damaschin Mioc, Francisc Pall, Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, p. 40, doc. nr. 45; p. 42, doc. nr. 46 și urm.; vol. XIV (1371-1375). Întocmit de Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Susana Andea, Lidia Gross, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 478, doc. nr. 339].

¹⁰⁷ La 20 martie 1736, Dănilă, ginerele lui Gheorghe Moțoc călugărul, și soția sa, Maria, dau mărturie că în anii trecuți au vândut lui Toader Pălade vel vistier satul Dăvideni, pe Moldova, în ținutul Neamțului, „însă atunce când i-au vândut satul, fără vecini i-au vândut, iar acmu, mai pe urmă, i-au vândut și vecinii toți câți să vor adeveri drepti vecini de pe acea moșie a Dăvidenilor, afară de doi vecini ce i-au iertat, anume Ion și Ursul. [...] Deci, oriunde i-ar afla, să aibă a-i stăpâni ca pe niște vecini”, dar prețul vecinilor nu este precizat în zăpis [AN-Iași (fost la DANIC-București), Colecția Manuscrise, <Condica Asachi I>, Ms. nr. 628, f. 246, doc. fără nr.]. Peste un an, la 3 iulie 1737, Dănilă, ginerele lui Moțoc, dădea alt zăpis la mâna lui „Toader Pălade vel vistier precum i-au dat și clopotul bisericii lor din Davideni <s.n.>” (Ibidem, f. 246v, doc. fără nr.).

¹⁰⁸ La 21 iunie 1466, Comuz a vândut jumătate din satul Roșiori, la Cârligătură, lui Ivan Geamănul și fiului său, Simii, drept 150 de zloți, prilej cu care „moara ce-i în sat și mănăstirea încă au dat-o Geaminul, de a lui bunăvoie <s.n.>, fiului său, Simii” (DRH.A, vol. II, p. 195, doc. nr. 137).

vândute, singure¹⁰⁹ ori împreună cu moșia pe care fuseseră ridicate¹¹⁰. Cert este că unele mănăstiri au fost vândute de cei care moșteniseră calitatea de ctitor la aceste lăcașe și intraseră în stăpânirea lor odată cu moșia unde erau înălțate¹¹¹. Prin urmare, atunci când un asemenea moștenitor nu stăpânea toată ocina, el vindea doar atât cât îi era partea din acea moșie și din mănăstirea aflată pe ea¹¹².

¹⁰⁹ La 11 iunie 1466, Șteful din Tămaș „au vândut dintru al său drept uric o mănăstire din sus de Tămaș, undi au fost Marta călugărița, de ceia parte de Siret, mănăstirii noastre, ce este din sus de Piatră, unde este hramul Adormirii Preasfintei Născătoareii de Dumnezeu, unde este egumen popa Teodor, și o baltă, anume Martina, din obârșie până în gură, pe di amândouă părțile. Deci, acea baltă, anume Martina <o fi fost balta Martei călugărița? – n.n.>, și cu tot venitul ce să vinia aceii mănăstiri, s-au prețuit drept 60 ughi, tot bani gata”, așa încât popa Teodor egumenul a plătit toți acești bani (*Ibidem*, p. 194, nr. 136).

¹¹⁰ Idem, vol. I, p. 376, nr. 265. La 27 noiembrie 1460, Ștefan cel Mare și Sfânt întărea lui Ivul Voinescu „satul Voinești și cu mănăstirea, pe care l-a cumpărat de la Ion și de la Petrică pentru 50 de zloți” (Idem, vol. II, p. 137, doc. nr. 96). Într-un alt caz, la 16 ianuarie 1491, Mara, fiica Neagăi, nepoata lui Ioan Țutcă, vindea satul Urghiceniei, pe care unchiul ei, Ion Țutcă, îl avea de la Alexandru cel Bun, lui Miclăuș și fratelui său, Iancu, fiii lui Dancovici, pentru 52 de zloți tătărești, prilej cu care i se fixau și hotarele, care mergeau „pe din sus de mănăstire, prin făget” (Idem, vol. III, p. 176, doc. nr. 88), iar la 3 ianuarie 1497, Miclăuș și fratele lui, Iancu, vând satul Urjiceanii, pe care ei îl cumpăraseră de la Mara, fiica Neagăi, nepoata lui Ion Țutco, popii Ivan Arame pentru 250 de zloți tătărești, prilej cu care i se arătau iar hotarele, care mergeau tot „pe din sus de mănăstire, prin făget” (*Ibidem*, p. 361-362, doc. nr. 201).

¹¹¹ La 16 martie 1490, același mare domn cumpăra de la Stanciul și frații săi, Ivanco și Isaico, feciorii Fedchii Stărostescul, nepoții Mihului Stărostescul și ai lui Jurja <Giurgiu> starostele <de la Frătăuți> satul Macicătauți, pe Suceava, „și cu morile ce sântu pe Suceava, și mănăstirea satului aceuia” pentru 400 de zloți tătărești, pe care moșie și mănăstire domnul o dăruia ctitoriei sale de la Putna (*Ibidem*, p. 148, doc. nr. 76). La 15 octombrie 1491, Duma, fiul lui Manea de la Obârșia Ialanului, cu nepoții săi de soră, Dragotă Cremene și Țintea, vindeau satul Măneștii, la obârșia Ialanului, „unde au fost casa tatălui lor, Manea, și mănăstirea, unde lovește pârăul din deal în pădurea lor; și au vândut acel sat și acea mănăstire slugii noastre, Pătru Selîșteanu, pentru 75 de zloți tătărești” (*Ibidem*, p. 197-198, doc. nr. 99). De asemenea, la 5 martie 1493, „Lazor, fiul lui Petrică Negrilescu, și vara lui, Nastea, fiica lui Ion Negrilescu” vindeau „din uricul bunicului lor, Negrilă, un sat pe Tutova, anume Oideștii, unde a fost jude Voina, și cu mănăstire în același hotar” lui Albu Voinescu și surorilor lui, Ana și Vasilca, pentru 60 de zloți tătărești (*Ibidem*, p. 239, doc. nr. 122).

¹¹² La 2 octombrie 1468, Ștefan cel Mare și Sfânt cumpăra de la Marena, panița lui Ivanco al lui Brae, fiica lui Iațco Branici, și de la feciorii ei, Ivașco și Iliăș Brae, „jumătate din satul Maneuți, pe Suceava, partea lor, jumătate din moară, jumătate din mănăstire și jumătate din tot hotarul” pentru 130 de zloți tătărești (Idem, vol. II, p. 228-229, doc. nr. 155).

Mai mult, chiar semnificația acestor vânzări este consemnată doar în cazul fântânilor¹¹³, ea fiind aceeași și în cazul înstrăinării lăcașelor de rugăciune. Astfel, printr-o asemenea achiziție, cumpărătorul obține, practic, calitatea de ctitor, asigurându-și – prin urmare – pomenirea veșnică și mântuirea¹¹⁴, iar răsplata dumnezeiască de care trebuia să se bucure sufletul celui care le-a făcut se pierdea pentru că urmașul lor a îndrăznit să le vândă ctitoria cu bani, animale sau odoare.

Din acest motiv avem destule argumente să credem că, de cele mai multe ori, *moștenitorii ctitorilor nu vindeau decât moșia, nu și dreptul de ctitorire al străbunilor*. Acest lucru pare să fie dovedit de

¹¹³ Înainte de 1913, pe când era preot în Iași, Constantin Bobulescu a fost rugat de un țăran bătrân (de cca. 60 de ani), să-i vândă „fântâna duniavoastră dintre Tăcuta și Mircești”, ambele fiind localități din Tăcuta – Vaslui. După această cerere neobișnuită, are loc următorul dialog: „– Moșule, eu nu mă știu să am vreo fântână prin părțile acelea și nici în altele. Până acum Dumnezeu nu m-a învrednicit a face așa ceva! – Ira! Da cum să poate să spuneți că nu aveți?! Fântâna bunicilor sfinției tale. – Bine, dacă dumneata zici că avem, Ț-o dăruiesc și s-o ai în a dumitale pază și stăpânire. – Păi, că-n așa fel nu primesc! Ni-i vinde-o, Ț-oi da bani cât ni-i cere, dar ni-i răspunde o cvitanție, precum că-i a mea cumpăratură. – Moșule, chiar dacă o fi așa precum spui dumneata, că eu am o fântână, o pot dărui, dar de vândut nu! Că ne-o osândi cei ce au făcut-o. Că de aceea or fi plătit la săpatul ei, sau poate singuri cu a lor mâini vor fi făcut acest lucru ca apa să nu se vândă, ci să se ia de pomană, și fiecare bând din ea să zică bodaprosti, pentru ușurarea sufletelor ce le-a dat în gând să săvârșască un lucru ca aista”. Părintele Bobulescu continuă relatarea astfel: „La auzul acestor vorbe, moșul se întristă și-i spuse: – Apoi, că de asta am venit și eu la sfinția ta, ca să mi-o vinzi și să mă știu stăpânul ei, și oamenii să bea apă ca dintr-al meu și din osteneala mea. Eu însă, muștrându-mă încă demult pentru nestatornicia că am înstrăinat răzășia bunicilor, vânzându-li-o, mai auzind și de propunerea moșului, care-mi dogorea obrazul și-mi șfichinuia inima cu mii de harapnice, pentru a le rămâne pomenirea în veac; iar eu să am măcar atâta legătură cu locurile acelea, îi spun: – Moșule, uite ce: de ce să nu fii mulțumit cu asta? Îți dau hârtie la mână, precum că, îngrijind de fântână, ești socotit și dumneata ca un ctitor al ei, dar nu o pot vinde pe bani așa cum dorești. Acest bun nu mai este al meu, ci al bunicilor. – Ba nu, fântâna este a sfinției tale, însă spuni-mi-o că nu vrei să mi-o vinzi, aiasta e altă socoteală. Eu, totuși, îți spun să mi-o vinzi, că de aiasta am venit și cu parale gata la mine. – Moșule, eu nu vând nimic. Și de dorești ca și dumneata să te socioți între binefăcătorii ei, îngrijește de ea, și cu asta basta!” Morala povestirii este extrem de relevantă pentru întreg studiul nostru: „Și mult s-a întristat moșul că nu i-am vândut fântâna, precum dorea. Și a plecat pe jos înapoi la Tăcuta Tăcuta”. Pe Părintele Bobulescu l-a impresionat profund stăruința pe care o punea moșul *de a-i vinde fântâna, de a și-o însuși ca pe o proprietate a lui, ca să o aibă ca a sufletului său, arzând de credință că omul, cât e în viață, trebuie să facă măcar o fântână și un pod* <s.n.>. Acesta <podul peste ape – n.n.> să-i înlesnească trecerea vâmlor, iar *fântâna să-i răcorească sufletul în lungă cale, cu bogdaprostile spuse de fiecare la băutul apei* <s.n.>” (Constantin Bobulescu, *op. cit.*, p. 47-49).

¹¹⁴ *Ibidem*.

cercetările de teren din Basarabia, care consemnează obiceiul potrivit căruia „izvorul nu se vinde, nu se cumpără, indiferent cine face fântâna”¹¹⁵. Astfel, pe lângă faptul că pierdeau ei înșiși dreptul de a fi pomeniți, teama de osândă veșnică pentru o astfel de înstrăinare îi făcea pe urmași să nu îndrăznească să strice pomenirea părinților, moșilor și strămoșilor lor, cu atât mai mult cu cât la Judecata de Apoi aceștia le-ar fi fost martori potrivnici pentru o astfel de cutezanță¹¹⁶.

Acest lucru explică de ce, din miile de acte de vânzare, doar în câteva documente medievale și premoderne se menționează în mod explicit că s-a cumpărat nu numai moșia, ci și biserica ori mănăstirea¹¹⁷ sau fântâna¹¹⁸ care erau acolo. Tare strămtorați trebuie să fi fost acei vânzători dacă au îndrăznit să-și lase străbunii fără pomenire vânzându-le nu numai ocinile, ci și ctitoriile de pe acestea!

Totuși, se pare că, uneori, moștenitorii acceptau să-și vândă o moșia cu fântână numai dacă acela care le cumpăra accepta să păstreze dreptul de pomenire al vechilor ctitori, chiar dacă el repara acel puț¹¹⁹.

¹¹⁵ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *op. cit.*, p. 60.

¹¹⁶ Părintele Bobulescu a refuzat categoric propunerea vânzării fântânii, căci bunicilor săi „nici că le-ar fi trecut prin gând că s-ar putea găsi cândva un strănepot să le vândă bunul sufletesc ca pe un nimic. Când răspunsul la judecata viitoare îi frământa nesălcinc și fără nădejde” (Constantin Bobulescu, *op. cit.*, p. 49).

¹¹⁷ DRHA, vol. I-III, *passim*.

¹¹⁸ La 15 ianuarie 1495, Oancea, nepotul lui Bodea ploscariul, a vândut lui Nistor și fratelui său Crăciun „o seliște în vârful pârauului Grușeva, la Fântâna Suciavea, *amândouă fântânile* <s.n.>” pentru 50 de zloți tătăraști (Idem, vol. III, p. 302, doc. nr. 164). La 15 aprilie 1623, Ignat, feciorul lui Babeș, mărturisea că „am mai vândut 12 pământuri cu levada de meri, *cu izvor în levadă* <s.n.> parte de gios dispre răsărit drept 20 lei ca să să știe. Și mi-au dat plata diplen și pi parte din sus 4 boi și 2 vaci cu vițai” (Idem, vol. XVIII, p. 94, nr. 59). Amintim și de o vechilimea din 15 noiembrie 1826, prin care Tuchidide Dormuz era împuternicit de către tatăl său spre a vinde prin mezat sau riza-pazar locul unor case din Iași, cu pivniță de piatră și *fântână* <s.n.>, situat în spatele Mănăstirii Golia (AN-Iași, Colecția Documente, pachet 1028, doc. nr. 59).

¹¹⁹ Pe o fântână, astăzi dispărută, situată la cca. 2 km de Târgoviște era următoarea inscripție: „Cu ajutorul lui Dumnezeu fiind această fântână bună, veache și mâncată în multă vreme pe moșie megieșească, a stătut nedreasă până acum. Cumpărând moșia de la Vintilă cu voia a tuturor moșneanilor, dumnealui Grigorie Greceanul vel ban s-au îndemnat de au dres și o au înnoit de precum să veade, mai multu pentru că, fiind apă foarte bună și bând călătorii, să dea mulțumită lui Dumnezeu și să zică: «Dumnezeu să iarte suflețele ale celorla ce au cheltuit de o au înnoit și ale lor ce den temelie o au făcut» <s.n.>; și o au zidit al doilea oară den temelie această fântână, de acestu mai sus numitu boieriu, în zilele preafînălțatului și prealuminatului nostru domnu Io Constandin Neculaie voievod Mavrocordatu, în anul de la Adam 7253, iar de la Hristos 1744 octombrie 14” (N. Iorga, *Inscripții*, vol. I, fasc. 1, p. 123, doc. nr. 257; Radu Gioglovan, Mihai Oproiu, *op. cit.*, p. 219-220, nr. 557).

Acest lucru este cu atât mai firesc cu cât, adeseori, cumpărătorul era urmașul aceluiași ctitor¹²⁰.

Concluzii

Așadar, în Evul Mediu, ridicarea unui lăcaș de rugăciune ortodox în Țările Române a stat sub semnul unui amestec juridic între dreptul de ctitorie bizantin și obiceiul pământului, care-și are obârșia în dreptul roman, fiind cunoscut în lumea catolică sub numele de „patronat”. În același timp, acest ansamblu mixt de norme juridice a ajuns ca, în spațiul românesc, să reglementeze nu numai drepturile și obligațiile celor care ridicau sau înnoiau un lăcaș de rugăciune, ci toate faptele prin care poporul credea că se poate câștiga mântuirea sufletului, fapte amintite deja, și care presupuneau multă trudă și jertfirea unei bune părți din avere pentru câștigarea vieții celei veșnice.

În ceea ce privește punerea construcției unei fântâni sau a unei biserici sub același sistem de norme, acest lucru a fost posibil ca urmare a semnificațiilor comune ale acestor fapte. Astfel, în cultura noastră populară, bisericile și fântânile erau socotite drept locuri sfinte, cu atât mai mult cu cât oamenii considerau că înălțarea unui lăcaș de rugăciune și săpatul unui puț aduceau mântuirea sufletului celor care le făceau, căci, asigurând semenilor un loc de închinare și apă de băut, ei înșiși dobândeau apa vieții celei veșnice.

Așadar, nu numai că o fântână era făcută din aceleași motive ca și înălțarea unui lăcaș de rugăciune, dar așa cum, în biserică, sufletul ctitorului era pomenit de către slujitorii pe care acesta o fundase, la fel era pomenit și cel care făcea o fântână de către toți cei care-și potoleau setea din apa ei. În plus, ctitorii de biserici și de fântâni rămâneau în memoria colectivă pentru fapta lor cea bună, căci ambele construcții presupuneau multă osteneală și cheltuială din partea celor care le făceau. Semnificativ în acest sens este faptul că fântânile (dar și câteva biserici care au rezistat timpului) au fost „botezate” după numele celui care le-a făcut.

O altă asemănare între cele două tipuri de ctitorii o constituie faptul că fântânarul trebuia să fie un om curat, asemenea celui care

¹²⁰ La 5 martie 1446, Ștefan al II-lea dăruiește lui pan Dragomir Oțel „dreapta lui ocină și cumpărătură, satul Bozianii, la obârșia Albânei, și cu mănăstirea și cu amândouă pârlăiașele, pe care sat și mănăstire le-au vândut verii săi <s.n.>, Stanciul Cormohuz și sora lui, Negrita, copiii popii Iliăș, pentru 130 de zloți tătarești” (DRH.A, vol. I, p. 376, nr. 265).

făcea o biserică sau un odor bisericesc, fiind hărăzit de Dumnezeu, potrivit credinței populare, cu această menire încă înainte de a se naște. De asemenea, atât în cazul bisericilor și mănăstirilor, cât și în cel al fântânilor, dreptul de ctitorie asupra lor se transmitea urmașilor care moșteneau moșia pe care acestea erau făcute.

Prin urmare, aceștia nu numai că aveau dreptul să fie pomeniți în calitate de co-ctitori ai acestor construcții, dar trebuiau să se și îngrijească de ele, pentru a nu se distruge și, în consecință, a li se pierde această pomenire. Grija pentru ctitoriile străbunilor mai venea și din credința că bisericile pustii și fântânile părăsite erau socotite ca un loc stăpânit de diavol, așa încât erau folosite de vrăjitoare pentru magia neagră. În plus, fiind loc de popas, lângă fântâni ctitorii mai înălțau o cruce și sădeau un pom, iar câteodată mai făceau și un foișor pentru adăpostirea și odihna călătorilor.

Totuși, cea mai însemnată asemănare între ctitorirea fântânilor și cea a bisericilor o constituie faptul că ele puteau fi vândute de ctitorul lor sau de urmașii săi. În urma unei asemenea tranzacții, făcătorii unei biserici, mănăstiri sau fântâni și urmașii lor își pierdeau calitatea de ctitori, adică obligația de a se mai îngriji de ele și, implicit, dreptul de a mai fi pomeniți și speranța că fapta lor le va mai putea aduce iertarea păcatelor. În schimb, obligațiile și drepturile lor ctitoricești – cu pomenirea veșnică și credința în mântuirea sufletului – erau preluate, în mod automat, de cumpărătorul acestor construcții. Din acest motiv avem toate motivele să credem că, de cele mai multe ori, moștenitorii ctitorilor nu vindeau decât moșia, nu și dreptul de ctitorire al străbunilor.

Chiar dacă documentele care atestă astfel de vânzări nu ne dezvăluie ce însemna acest lucru sub aspect spiritual, acest lucru nu trebuie să ne mire, deoarece contemporanii actului de vânzare știau foarte bine ce însemna o astfel de faptă și nu aveau de ce să o consemneze în actul de cumpărătură. Din fericire, această semnificație încă se mai cunoștea la începutul veacului trecut, așa încât, grație memoriilor Părintelui Constantin Bobulescu, ea a fost salvată de la uitare.